

Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye

Yiğit Karahanoğulları, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Bölümü,
e-posta: yigitkarahanogullari@gmail.com

Duygu Türk, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü, e-posta: duyguturk@gmail.com

Özet

Bu çalışma, neoliberalizm ve otoriteryanizm arasındaki ilişkiyi Poulantzas'ın otoriter devlet biçimi kavramsallaştırması zemininde anlamlandırmaya çalışmaktadır. Poulantzas'ın otoriteryanizmi bir devlet biçimi olarak kapitalizmin güncel aşamasında "yeni normallik" olarak işaret edişinin, günümüz siyasal atmosferini açıklamak için işlevsel olduğu savunulmakta ve Türkiye'de neoliberalizmin yaklaşık 40 yıllık tarihi birikim rejimleri dönemlendirmesine dayanarak otoriter devlet biçiminin inşası ve konsolidasyonu olarak yorumlanmaktadır.

Poulantzas'ın çerçevesi bugün dünya genelinde tespit edilebilir bir olgu olarak otoriterleşmeyi siyasal figürlerin kişisel/ideolojik eğilimlerinin ötesinde sınıfsal ilişkiler zemininde kavramaya olanak tanımaktadır. Bir devlet biçimi olarak otoriteryanizm, kapitalizmin güncel aşamasında devletin istisnai araçları olağanlaştırma eğilimini anlamlandırmak için de açıklayıcıdır. Türkiye'nin neoliberalizm deneyimini otoriter devlet biçiminin inşası ve konsolidasyonu olarak görmek ise, 1980'den AKP iktidarına uzanan sürekliliği tespit edebilmeyi sağlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Poulantzas, otoriter devletçilik, neoliberalizm, devlet biçimi, birikim stratejisi.

Authoritarian Statism, Neoliberalism, Turkey

Abstract

This article attempts to elaborate the relationship between neoliberalism and authoritarianism through Poulantzas's conceptualisation of authoritarian statism. It argues that Poulantzas' emphasise of authoritarianism as a form of state corresponding to "new normality" of current stage of capitalism, provides a functional base to analyse today's political atmosphere and based on accumulation regimes, the article interprets the 40-years period of neoliberalism in Turkey as the rise and consolidation of authoritarian statism.

Poulantzas's framework allows to grasp the authoritarianism which is a worldwide phenomenon today, on the base of class relations, rather than political figures' individual and ideological positions. Besides, authoritarianism understood as a form of state in current stage of capitalism helps to explain states' policies to normalize exceptional means. In addition to that, elaborating Turkish neoliberal experience as the formation and consolidation of authoritarian form of state allows us to elucidate the historical continuity from 1980 to AKP.

Keywords: Poulantzas, authoritarian statism, neoliberalism, form of state, accumulation strategy.

Giriş¹

-'Olan, bir kriz midir yoksa devletin adaptasyonu (modernizasyonu) mu?' [bu soru], belirli açılardan yanlış bir ikilem doğurur: Belki, kapitalist devlet, tam da krizin olduğu yere adaptasyona ('modernizasyona') sürükleniyordur. (Poulantzas [1976] 2008: 320)

Neoliberalizm dünya genelinde farklı ülke örneklerinde, giderek daha net tespit edilebilir biçimde, otoriterleşme eğilimleri eşliğinde veya doğrudan otoriter rejimler önderliğinde deneyimleniyor. Bu olgunun, orijinal anlamıyla kavrandığı sürece 'demokrasi' ile kapitalizm arasındaki daimi uyumsuzluğu açık ettiği öne sürülebileceği gibi, kapitalist dinamiğin edindiği güncel biçimin uyumlu ortağı olarak otoriteryanizmin nasıl anlaşılması gerektiğine dair soruları da beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu çalışma, henüz 1976'da "kapitalizm içinde demokratik siyasetin bir biçimiyle artık sona erdiği" saptamasından hareketle otoriteryanizmi "kapitalist devletin yeni biçimi" olarak işaret eden Nicos Poulantzas'ın kuramsal çerçevesinin, bu sorulara yanıt üretebileceği fikrinden hareket etmekte; Poulantzas'ın "otoriter devletçilik" kavramsallaştırmasını Türkiye'de neoliberalizmin inşa ve gelişim deneyimi zemininde düşünmeyi denemektedir.

Bu çabanın birkaç açıdan birden anlamlı olduğu öne sürülebilir. Öncelikle, Poulantzas'ın "otoriter devletçilik" kavramsallaştırmasının bir "devlet biçimi"ne denk düştüğünü dikkate almak, neoliberalizmde deneyimlenen otoriterleşmeyi, salt kişisel-ideolojik eğilimlerle değil sınıfsal bağlamla ilişkilendirerek anlamaya olanak sağlar; devlet aygıtındaki dönüşümleri toplumsal sınıflar arasındaki güç dağılımının yeniden biçimleniyor oluşuna koşut olarak kavramayı mümkün kılar. Öte yandan, Poulantzas'ın otoriter devletçiliğin "yeni normallik" olduğu yönündeki vurgusu, gerçekte, istisnai öğelerin normalleştirilmesine karşılık geldiğinden, günümüz siyasal olgularının, geleneksel veya olağan çerçeveleri zorlayan, karmaşık ve belirsizliği araçsallaştıran karakterini teşhise de imkân

tanır. Dahası, Türkiye’de neoliberalizm deneyiminin 1980 sonrası inşa dönemi ile 2002 sonrasından bugüne uzanan AKP yılları arasındaki sürekliliğini ve aynı zamanda, temel fark olarak görebileceğimiz “egemen kitle partisi”nin doğuşunun otoriter devlet biçimini derinleştiren etkisini tespit edebilmeyi olanaklı kılar. Tüm bunlarla birlikte, kuşkusuz, otoriter devletçilik kavramının işaret ettiği tüm unsurların bir ülke deneyiminde izinin sürülmesi, sınıflar arası ilişkinin devingen doğasını tespit edebilmek kadar, siyasal erkler arası ilişkideki dönüşümden kurumsal işleyişteki rol değişikliklerine, hukuki düzenlemelerden toplumsal aktörlerin deneyimlerini şekillendiren somut olgulara uzanan panoromik bir manzara sunmayı gerektirir. Bu son derece kapsamlı uğraş, kaçınılmaz olarak, okuduğunuz çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Dönüşümün bu kapsamda düşünülmesi gerekliliğinin altını çizmekle birlikte, çalışmanın odağı, “birikim stratejileri” zemininde bir Türkiye dönemlendirmesi yapmaya çalışmak ve otoriter devletçiliğin izini, devletin sınıf ve sınıf fraksiyonları arasındaki ilişkileri somut ve doğrudan müdahaleleriyle şekillendiren rolü temelinde sürmeyi denemektir.

Bu çerçevede metinde öncelikle Poulantzas’ın otoriter devletçilik kavramsallaştırmasının temel argümanları ve neoliberalizmin hem inşa hem de konsolide olma süreçlerine eşlik eden otoriterleşmeyi anlamakta neden önemsenmesi gereken bir çerçeve sunduğu ele alınıyor. Otoriter devletçilik kavramsallaştırmasının temel öğeleri ile Türkiye’de neoliberalizmin deneyimi arasında, birikim stratejilerini temel alan bir dönemlendirmeye işaret edilen koşutluk, bir sonraki bölümün ve alt bölümlerin konusunu oluşturuyor. Çalışma, sürecin kimi kırılmalarla karşılaştığı, devamında pekişerek konsolide olduğuna ilişkin tespitlere ve istisnai devlet biçimine geçiş tartışmasına değinerek sonlanıyor.

Poulantzas ve “Devlet Biçimi” Olarak Otoriter Devletçilik

Poulantzas, henüz 1976’da Batı kapitalizmine ilişkin durum tespiti yaptığı *Siyasal Kriz ve Devletin Krizi* adlı metninde kapsamlı bir dönüşüm öngörüsünde bulunur ve varlığını hissettiren yeni unsurları sıralar. Buna göre, kapitalist devlet “otoriter” veya “güçlü devlet” olarak adlandırılabilir yeni bir “biçim”e dönüşmenin emarelerini göstermekte; fakat bu, devletin geçici bir otoriterleşme döneminde olduğu değil, kalıcı bir sıçrama yaşandığı anlamına gelmektedir. Bir diğer ifadeyle, yaşanan dönüşüm, Poulantzas’a göre, “kapitalizm içinde demokratik siyasetin bir formuyla sonuna geldiğini» gösteren yapısal ve kalıcı bir niteliğe sahiptir; kapitalizmin güncel dinamikleri, devletin, önceki dönemlerde işleyen demokratik kanalları iptal ederek yeni bir biçime bürünmesini yapısal bir zorunluluk olarak ortaya çıkarmıştır. Yeni devlet biçimine rengini veren yeni

unsurlar, bu metinde şöyle sıralanır: Yürütme erkinde güç yoğunlaşması; erkekler ayrımının bulanıklaşması; kamusal ve özel alan sınırlarının dönüşümü; keyfi politikaların yurttaş özgürlüklerini kısıtlaması; siyasal partilerin rolünde hızlı bir düşüş ve işlevlerinin bürokrasiye transfer edilişi; teknokratizmin yükselişi; devletin fiziksel ve sembolik şiddet kullanımında artış; dev bir toplumsal kontrol ağının yaratılması; iktidarın resmi ve açık düzlemde 'çekirdek' bir yürütücü grubuna taşınması ve böylece kamusal bilgilendirmenin yerini devlet sınırlarının alışı; tüm bunların hayata geçirilebilmesi için hukuk devletinin yasal sisteminin alt-üst edilişi ve nihayet, sürecin, 'körlemesine' olduğu izlenimini verecek biçimde çelişkili, tutarsız karakterde ilerleyişi (Poulantzas [1976] 2008: 320-322). Poulantzas 1978 tarihli *Devlet, İktidar, Sosyalizm* kitabında, bu unsurları "otoriter devletçilik" adlandırmasıyla kavramsallaştırır ve kapitalist devletin güncel ve yeni 'normal' biçimi olarak tanımlar. Bugün, Poulantzas'ın kavramsallaştırmasının dünya genelinde farklı gelişmişlik düzeylerindeki ülkelerin neoliberalleşme deneyimlerini şaşırtıcı bir öngörüyle kapsadığını tespit eden (örn. Jessop 2014; Bruff 2014; Boukalas 2014) ve çeşitli ülke örneklerini otoriter devletçilik çerçevesinde inceleyen çalışmalar çoğalmaktadır.

Kuşkusuz Poulantzas, yalnızca günümüz devletlerin dönüşümünü türlü veçheleriyle kapsayan bir unsurlar listesi değil; dönüşümün nedenlerine, dayandığı ve yarattığı krizlere, çelişkili-tutarsız-belirsizlik üreten karakterine ve tüm bunların doğurduğu tablonun aynı anda kimi olanakları da barındırdığına dair kavrayışımızı derinleştiren bir analiz sunmuştur. Dolayısıyla otoriter devletçilik olarak adlandırdığı dönüşümü, Poulantzas'ın terminolojisinde bir "devlet biçimi"nin neye karşılık geldiği, siyasal "kriz"e ilişkin tespitleri ve kapitalizmin güncel dinamiklerine ilişkin vurguları ile birlikte düşünmek gerekir. Diğer bir ifadeyle, otoriter devletçilik kavramsallaştırmasından çıkarsamamız gereken, salt yaşanan dönüşümün somut görüngüleri değil, aynı zamanda kapitalist devlete ilişkin yapısal ve sınıfsal kısıtlardır ki bu genel çerçeve, olgusal düzeydeki otoriterleşmeyi kişisel ve ideolojik eğilimlerin ötesinde değerlendirebilmeye de olanak sağlayacaktır.

Poulantzas'ın kuramında² kapitalist devlet tipi,³ en temelde "ikili/çifte işlev" ile karakterizedir: Devlet, bir yandan sınıfsal aidiyetleri 'çözücü', yalıtıklaştırıcı bir etki yaratmakta, öte yandan halkı/ulusu bir bütün olarak temsil ettiği varsayımıyla 'birleştirici' işlev üstlenmektedir⁴ (Poulantzas, 1975: 130). Poulantzas (1975: 189), kapitalist devletin sınıfsal karakterini devletin bu rolünde tespit eder: "[Kapitalist] devlet, merkezinden sınıf mücadelesini dışlaması sayesinde hâkim sınıfların devleti olarak varolur"; 'toplum sınıflara bölünmemiş gibi' görünüm sunan devlet, bu sayede hâkim sınıf ve fraksiyonların 'siyasal' çıkarlarını organize etmeyi, yani "iktidar bloğunu" birarada tutmayı üstlenebilmektedir.⁵ Başka

türlü söylenirse, kapitalist devlet, tabi sınıfların perspektifinden bakıldığında “birleştirici-temsil edici”, iktidar bloğunun perspektifinden ise siyasal çıkarları “organize eden, birleştiren, uygulamaya geçiren” bir role sahiptir (Poulantzas, 2008: 301). Denilebilir ki bu çifte işlev, kapitalist devletin tanımlayıcı ve fakat ‘olağan’ işleyişidir. Olağan durumda devlet, ideolojik araçların birleştiriciliği sayesinde bir bütün olarak toplumun iyiliğini gözeten tarafsız bir düzlem olma iddiasının beraberinde getirdiği ‘meşruiyeti’ sürdürebilir ve öte yandan, iktidar bloğu içindeki çelişki ve gerilimler, bir fraksiyonun ‘hegemonyası’na engel olmayacak düzeyde kalabilir. İşte “siyasal kriz”, bu işleyişin sürdürülemediği hallerde karşılık gelir; siyasal alanda görülen krizlerin ideolojik, hegemonik ve/veya meşruiyet krizi olarak anılması da bu kavramların, olağan durumda kapitalist devletin işleyişine içkin ilişkileri adlandırıyor oluşundan ileri gelir. Diğer bir ifadeyle siyasal kriz; hegemonik sınıfın iktidar bloğu içindeki belirleyiciliğinde, genel ideolojik kabullerde ve dolayısıyla devletin meşruiyetinde sarsıntı veya kırılma yaratarak somutlanır (Poulantzas, 2008: 310). Ne var ki tüm bunlar, siyasal krizin bileşenleri veya aldığı görünümlerdir; krizin nedeni, sınıfsal ilişkilerde -sınıfsal çelişki, ittifak ve dengede- yaşanan önemli dönüşümlerde aranmalıdır ki bu dönüşümün siyasal krizi önceleyen bir ekonomik krizden kaynaklanması zorunlu değildir (2008: 298). Sınıfsal ilişkilerde siyasal krize neden olabilecek dönüşümler, iktidar bloğu içindeki fraksiyonlar arasında veya iktidar bloğu ile tabi sınıflar arasında doğabileceği gibi, yeni toplumsal güçlerin ortaya çıkışının zorlayacağı yeni güç dağılımından da kaynaklanabilir (Poulantzas, 2008: 300). Öte yandan, otoriter devletçiliğin “hem bir sonucu hem verilen yanıtı” olduğu kriz (Poulantzas, 2014: 206),⁶ Poulantzas’ın altını özenle çizdiği üzere, akut bir kriz halinden çok kriz unsurlarının “keskinleştiği” yapısal bir duruma denk düşmektedir.

Bu noktada Poulantzas’ın, yapısal dönüşümü zorlayan siyasal kriz olgusunu, daha çok iktidar bloğu içinde keskinleşen çelişkilerin hegemonya kurmayı zorlaştırması-ımkansızlaştırması ile ilişkilendirdiği söylenebilir. Nitekim yeni devlet biçimi olarak otoriter devlet de, bir bütün olarak iktidar bloğunu oluşturan sermaye kesimlerinin, yükselen bir işçi sınıfı hareketinin veya kitlesel politikleşmenin yarattığı çatışmaya verdiği yanıt olmaktan çok; bu çatışmanın doğuşunu önlemeyi de hedefleyen ve fakat öncelikle iktidar bloğu içinde keskinleşen çelişkilerle baş etme zorunluluğundan türeyen bir dönüşüme karşılık gelir. Poulantzas (1975: 314), işçi sınıfı hareketinin yükselişinin devletin baskıcı aygıtlarını öne çıkaracağını, fakat tek başına bu dinamiğin yeni bir devlet biçimine geçişi zorunlu kılmayacağını düşünme eğilimindedir.⁷ Nitekim otoriter devletçiliği doğuran dinamik, kapitalizmin güncel aşamasında burjuvazinin hegemonyasının “gizli fakat sürekli biçimde istikrarsızlaşmış” olmasıdır

(Poulantzas, 2014: 212). Bu istikrarsızlaşma veya sermaye fraksiyonları arasında artan çelişkiler, kuşkusuz, sermayenin uluslararasılaşması ve tekelci/finans sermayenin hakim fraksiyon oluşunun beraberinde getirdiği karmaşık bağımlılık ilişkilerini ve çatışma durumunu işaret eder (Poulantzas, 2014: 211-212). Devletin ikili işlevi hatırlanırsa, hegemonya kurmadaki bu istikrarsızlık, devletin iktidar bloğu içindeki politik önderliğinin belirginleşmesi ve müdahaleciliğinin artışı anlamına gelecektir. Bu rol artışı, Bonapartizm ve faşizm gibi istisnai devlet biçimlerinin de -tek değil ama karakteristik- niteliğidir; ne var ki Poulantzas (2014: 209)'a göre kapitalizmin yapısal, kalıcı dönüşümüne koşut biçimde otoriter devletçilik geçici veya istisnai değil, "kapitalizmin halihazırdaki aşamasında, burjuva cumhuriyetinin yeni 'demokratik' biçimini temsil etmektedir".

Başka türlü söylenirse otoriter devletçilik, sınıfsal ilişkilerde yaşanan dönüşümle birlikte devletin rolünün içerik ve kapsam olarak yeniden biçimlendiği, sınırlarının değiştiği bir "devlet biçimi" dönüşümüne denk düşmektedir. Bu, kaçınılmaz biçimde devlet aygıtında da somut dönüşümler anlamına gelir ve en temelde, yasama ve yürütme erkleri arasındaki ilişkide somutlanır. Dolayısıyla yasama ve yürütme erkleri arasındaki güç dengesi, "rejim biçimi"nin ötesinde bir düzeye karşılık gelir; doğrudan sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki hakimiyet ilişkilerinin aldığı biçimin bir uzantısı, yani "devlet biçimi"nin ölçütüdür. Poulantzas'ın "siyaset ile ekonomi arasındaki ilişki" veya "devletin, ekonomik alana ve ekonominin siyasal alana müdahil olma veya olmama ölçüsü" olarak tabir ettiği devlet biçimi, belirli bir tarihsel dönemde ekonomik ve siyasal mücadelenin devletin doğrudan müdahalesini ne ölçüde gerektirdiği sorusunun yanıtıdır. Bu anlamda sınıfsal ilişkilerdeki güç dengesinin değişimi, devlet biçimindeki değişimleri ve devlet biçimindeki değişimler de iktidar bloğundaki ve meşruiyet biçimindeki değişimi tetikler. Kurumsal yapılanmaya karşılık düşünülebilecek olan rejim biçimi ise, devlet biçimi değişmeye de farklılaşabilir; yani, aynı devlet biçimi anayasal monarşi, başkanlık sistemi veya çok partili parlamenter sistem gibi rejim biçimlerinde karşılık bulabilir (Poulantzas, 1975: 147-151). Her durumda devlet biçimindeki değişimler, yasama ve yürütmenin ayrı ayrı nasıl organize edildiğinden değil, bu iki erk arasındaki dengede ne yönde bir değişim yaşandığından izlenebilir.

Yürütmenin baskın geldiği devlet biçimi, "devletin, hegemonik fraksiyonun (...) iktidar bloğu karşısında hegemonyasının organizasyonunun kontrolünü doğrudan üstlendiği" duruma karşılık gelmektedir (Poulantzas, 1975: 151, 310-315). Poulantzas'ın yeni devlet biçimi olarak otoriter devletçiliğin yükselişinin 'çekirdeğine' yerleştirdiği temel dönüşüm de budur: Yasa yapma -veya daha doğru bir ifadeyle, kural koyma- iktidarının el değiştirilerek yasamadan yürütmeye transferi. Nitekim yürütme erkinin yasama faaliyetini üstlenişi,

parlamentonun rolündeki düşüş ve bürokrasinin/idarenin yetki ve etkisinin genişlemesi, aynı olgunun farklı yüzleridir. Öyle ki diğer tüm unsurlar bu temel dönüşümün uzantıları olarak düşünülebilir: Parlamentonun rolündeki düşüş, siyasal partilerin iktidar bloğu içindeki rolünün de etkisizleşmesi anlamına gelecek, boşluğu doğrudan devlet bürokrasisi üstlenecektir; yetkisi ve işlevi genişleyen bir bürokrasi ise bürokratik mantığın da hâkimiyeti anlamına gelecektir. Parlamento ve siyasal partiler -Poulantzas kapitalist bir devlette daima yapısal sınırları olduğunu hatırlatsa da- kaçınılmaz biçimde tabi sınıfların taleplerinin devlet aygıtında karşılık bulabileceği ‘kanallar’ olma işlevini üstlenirler; dolayısıyla parlamentonun ve siyasal partilerin etkisindeki düşüş, temsil kanallarının zayıflaması ve karşısında bürokratik işleyişin keskinleşmesi anlamına gelir. Dolayısıyla devletin işleyişi, halkın karar alma süreçlerine dâhil olma kanallarını daraltacak biçimde yeniden organize edilmiş olur.⁸ Öte yandan, bürokratik işleyiş daima hukuk devleti mantığının aksi yönde işler, öyle ki Poulantzas bu dinamiği şöyle tabir eder: Yasa/hukuk feshedilmemekte ve fakat “inzivaya çekilmekte”, yani hukuk devleti düşüşe geçmektedir. Parlamento tarihsel olarak, monarşik veya mutlakiyetçi devletin keyfiliği karşısında yasanın/hukukun evrensel geçerlilik taşıyan normlarının biçimsel karakterini temsil etmektedir; parlamentonun düşüşü ve yerini yürütmenin kontrolü altında bürokratik işleyişin alışı ise tersi yönde bir dönüşümü, yani yasanın sınırlayıcılığından ve dolayısıyla yargı denetiminden bağımsızlaştırılmış, duruma göre esnetilebilen kararları, keyfiliği, kamusal bilgiye açılmayan ‘sırları’ beraberinde getirmektedir - bürokratik mantığın kaçınılmaz sonucu, ‘kusurların’, yani normdan sapmaların kural haline gelişidir (Poulantzas, 2014: 220-225, 227). Diğer bir ifadeyle yürütmenin öne çıkışı, yürütme kontrolü altındaki bürokrasinin ve bürokratik işleyiş mantığının da baskın geliş anlamına gelir ki bu, tekelci sermayenin ‘istikrarsız’ karakterinin doğurduğu esneklik ihtiyacıyla uyumludur.⁹ Hukuk devletinden bu ‘vazgeçiş’, toplumsal kontrolün geleneksel biçiminde de dönüşümü beraberinde getirecektir; Poulantzas, bugün «güvenlik devleti” bağlamında tartışıldığı üzere, “potansiyel suçlu” mefhumunun toplumsal muhalefetle baş etme aracı haline gelişini otoriter devletçiliğin unsurları arasında sıralar (Poulantzas, 2014: 220). Bu, yasa kavramının imlediği çerçevenin hilafına işleyen bir diğer dinamiktir; suçlulaştırma, toplumun bireysel ölçekte kontrolünün aracı ve toplumsal muhalefetin siyasallaşmasına karşı alınmış bir önlem haline gelmektedir. Böylece hem bir bütün olarak idari aygıtın kapsamının genişlemesi, hem toplumsal aktörlerin hareket alanının ‘güvenlikleştirilmesi’ yoluyla siyasal alan daraltılmaktadır.

Yürütmenin yasama karşısındaki baskın karakteri, “meşruiyet” dayanaklarının da değişmesini gerektirir: Yasamanın baskın geldiği devlet biçimi meşruiyeti

“yasallık” ile özdeşleştirirken; yürütmenin hâkimiyetiyle şekillenen devlet biçiminde meşruiyet, kendisini halkın-ulusun temsilcisi olarak sunan bir liderin karizmatik şahsiyetinde yoğunlaştıran hiyerarşik bir biçime bürünür (Poulantzas, 1975: 310). Siyasal partilerin ‘temsil etme’ kapasitelerindeki düşüş, meşruiyet kanallarının da plebisiter araçlara ve özellikle medyanın üstlendiği manipülasyona taşınmasını beraberinde getirir (Poulantzas, 2014: 229). Öte yandan -Poulantzas’ın otoriter devletçiliğin Bonapartizmden farkı olarak andığı üzere- yürütme erkindeki kişiselleşme, söz konusu kişiye atfedilen tüm üstünlüğe rağmen kişisel bir iktidardan çok, siyasal-idari mekanizmanın ‘tutsağı’ olmaya denk düşer. Bu noktada, Poulantzas’ın otoriter devletçiliği iktidar bloğu içinde çelişkilerin keskinleşmesine verilen bir yanıt olarak düşündüğünü hatırlamak gerekir; iktidar bloğu içindeki farklı fraksiyonlar ve aynı zamanda halk kitleleri için, yürütmenin zirvesindeki kişi aynı şeyi temsil etmez -bu anlamda, “tek değil, birden fazla başkan vardır; tereddütler, kararsızlıklar, gaflar psikolojik bir durumdan ziyade, durumdan ötürüdür” (Poulantzas, 2014: 229).

Poulantzas’ın çizdiği çerçevede yeni türde bir istisnai devlet biçimini değil, “kapitalizmin halihazırdaki aşamasında, burjuva cumhuriyetin yeni ‘demokratik’ biçimini temsil [eden]” (Poulantzas, 2014: 209) otoriter devletçilik, bununla birlikte, olağan devlet aygıtına “paralel” olarak işleyen ağlar ile de karakterize olur. Poulantzas’ın “devletin ikizleşmesi” (*duplication of the state*) diye tabir ettiği üzere bu, istisnai unsurlar ile olağan unsurların biraradalığına, devletin bu iki tür işlevinin içiçe geçişine denk düşer. Diğer bir ifadeyle, olağan temsili demokrasi mekanizmalarının feshedilmemesine rağmen, otoriter devletçilik istisnai devlet biçimlerinin ideolojik ve idari işleyişinin ‘avantajlarını’ kendisine eklemleyen bir *yeni normalliktir*. Kuşkusuz istisnai unsurların kapsamının, etkinliğinin ve ideolojik içeriğinin farklı toplumlarda farklı biçimler alabileceğini düşünmek mümkündür.

Bu noktada vurgulamamız gereken iki unsur daha var: İlki, Poulantzas’ın “devletin ikizleşmesi” diye tabir ettiği dinamiğin, otoriter devletçiliğin tanımlayıcı unsurları arasında sıraladığı “egemen kitle partisi” ile ilgisi ve diğeri, otoriter devletçiliğin siyasal kriz ile girdiği sarmal ilişki. Denilebilir ki ilk unsur, otoriter devletçiliğin istisnai devlet biçimine dönüşme potansiyelinin altını çizerken, ikinci nokta otoriter devletçiliğin siyasal krizi derinleştirme potansiyeline işaret eder.

Poulantzas otoriter devletçiliği, tekelci sermayenin hegemonya kurmadaki istikrarsızlığına verilmiş bir yanıt kadar, bu krizi derinleştirme ihtimali olan bir ‘açmaz’ olarak da kavrar. Buna göre otoriter devlet, hem iktidar bloğu içerisinde keskinleşmiş olan çelişkiler nedeniyle, hem de tabi sınıfların hilafına yürüteceği

işleyiş nedeniyle krize karşı alacağı tüm önlemlerle bizzat bir kriz üretici konumundadır. Buna göre devletin sermaye fraksiyonlarının keskinleştiği bir bağlamda yapacağı her tür iktisadi müdahale, iktidar bloğundaki çelişkileri keskinleştiren bir etki doğuracaktır; örneğin, devletin tekil sermaye grupları lehine alacağı her tür inisiyatif bu minvaldedir. Öte yandan, devletin sermaye birikimine açacağı sağlık, eğitim, kent, çevre gibi yeni alanlar, kitleler karşısında bir meşruiyet kaybına yol açacaktır. Uluslararası/yabancı sermayenin yeniden üretimi lehine alınan her karar, eşitsiz gelişimi pekiştirecek ve ülke içinde belli bölgeleri diğerleri hilafına öncelemekle sonuçlanacak, bu da ulusal birlik açısından bir gerilim nedeni olacaktır. Dahası, otoriter devlet, ekonomik krizin toplumsal sonuçlarıyla baş etmek yerine, aldığı önlemlerle bizzat krizi ‘yöneten’ aktör konumundadır; Poulantzas (2014: 212- 214), enflasyon ve işsizliğin devletin başvurduğu araçlar olduğuna dikkati çeker. Sonuç olarak, otoriter devletçilik çerçevesinde devlet bir kriz unsuru haline gelmekte, yani krize yanıt olarak üretilen yeni devlet biçiminin bizzat kendisi kriz yaratıcı bir rol üstlenmektedir.

Öte yandan, Poulantzas otoriter devlete doğru dönüşümün bir “egemen kitle partisi”nin varlığına duyulan ihtiyacı da beraberinde getirdiğini düşünür: Parti, devlet bürokrasisindeki işleyiş uyumlulaştırma ve homojenize etme, farklı idari birimler arasında tutarlılığı sağlama ve bürokrasinin yürütmeye ‘sadakatini’ garantilemenin aracıdır (Poulantzas, 2014: 233). Diğer bir ifadeyle, egemen kitle partisine, idareyi idare etmek (*policing*) için ihtiyaç duyulur ve bürokrasiye paralel bir ağ gibi işleyen parti sayesinde devlet ile parti arasındaki ‘simbiyotik ilişki’ kurulur: Bürokratlar, egemen kitle partisile ilişkilendikleri ölçüde ‘güvenilir personel’ olacakları bilgisini edinirler ve bu, iktidar değişikliklerine karşı direnmelerini de beraberinde getirir.¹⁰ Egemen kitle partisi bürokratik işleyişte yarattığı bu etkinin yanı sıra, asıl işlevini “devlet ideolojisini kitlelere taşıyan bir ara-istasyon olmak”tan edinir; medyanın ve yürütmenin zirvesindeki kişinin ancak kısmen karşılayabileceği bu rol, egemen kitle partisini otoriter devletçilik için bir ihtiyaç kılmaktadır (Poulantzas, 2014: 234-237).¹¹ Öte yandan tüm bu işlevsellik, “devlet partisi” konumundaki egemen kitle partisinin, muhalefeti, yani siyasal alternatifleri “düşmanlaştırma»sını da beraberinde getirir; “merkezin kontrolünden kaçan herkes” tehlikeli bir düşman olarak işaret edilir (Poulantzas, 2014: 232, 236). Dolayısıyla egemen kitle partisinin ortaya çıkışı, otoriter devletçiliği tanımlayan unsurları hem pekiştirmekte ve hem de “faşizan unsurları resmi devlet [kurumlarına] paralel biçimde organize ederek” istisnai devlet biçimiyle arasındaki sınırı bulanıklaştıran bir rol oynamaktadır.

Tüm bu tablo Poulantzas’a göre mutlak bir güce erişmiş devleti anlatmaz; devlet bu yeni biçimiyle güçlendiği kadar zayıflamaktadır da. Buna göre,

idarenin sermaye lehine lehine üstleneceği işlevsellik olağan durumlardaki hegemonya inşasının yerini tutmayacak; öte yandan bürokrasinin siyasallaşan rolü beklenmedik bir radikalliği de beraberinde getirebilecek ve otoriter devlet, yeni temalar zemininde kitlesel mücadelelerle doğrudan karşı karşıya gelecektir (Poulantzas, 2014: 241-247).

Otoriter Devletçiliğin Gelişimini Somut Bir Ülke Deneyiminde İzlemek

Poulantzas, 1970’lerde, yani merkez kapitalizmin gelişmiş ülkelerinde neoliberalizmi inşa edecek olan partiler iktidara gelmeden önce, tekelci sermayenin hegemonya istikrarsızlığına karşı zorunlu bir çözüm olarak görüp nüvelerini işaret ettiği otoriter devletçiliği Batı kapitalizmine -ABD ve Avrupa ülkelerine- özgüler; Doğu Avrupa ülkelerinde bürokrasinin oynadığı rolü «kuşkusuz, kapitalizm tüm kötülüğün kaynağı değildir” diyerek ayırıştırır ve öte yandan, “emperyalist zincirde hâkim ve tabi ülkeler arasında derinleşen bölünme”nin sonucu olarak Güney Amerika ülkelerinde yeni bir “bağımlı devlet biçimi”nin doğmakta olduğunu öne sürer (Poulantzas, 2014: 204, 207-208). Dolayısıyla otoriter devletçilik kavramsallaştırması, henüz kapitalizmin önündeki ‘blok’ çözülmemişken, sermaye küresel çapta neredeyse sınırsız bir hareket alanı edinmemiş ve neoliberalleşme dünya genelinde farklı gelişmişlik düzeylerindeki ülkeleri benzer yapısal uyum süreçleriyle birörnekleştirmemişken formüle edilmiştir. Formülasyonun üzerinden geçen kırk yıllık süreçte, neoliberalizm daha geniş bir meta alanı, daha büyük bir devlet maliyesi, tekelci burjuvazinin kontrolünde daha yüksek bir sermaye hacmi olgularını doğurmuştur. Bu genişlemeye, sermaye içinde fraksiyonların çeşitlenmesi, işçi sınıfının ortak edildiği meta ve servet alanının (büyük ölçüde borçlandırılma yoluyla) genişlemesi, esnekleştirme ve artan güvencesizlik sorunu, her defasında daha da derinleşen ekonomik krizlerin sürekliliği gibi dinamikler de eklenmelidir. Tüm bu dinamiklerin, neoliberalizmin inşa ve yerleşikleşme sürecini şekillendirdiğini ve bu yolla otoriter devletçiliği, dünya genelinde yeni normallığe dönüştürdüğünü öne sürmek mümkündür.¹²

Aynı nedenle, “1970’li yılların küresel kapitalist krizine verilen sınıf temelli bir yanıt” olan neoliberalizm (Bedirhanoglu ve Yalman, 2010: 107) ile “yeni emperyalizmin ve neoliberal küreselleşmenin özgün devlet biçimi” (Essex, 2007: 100) olarak otoriter devletçiliği iki ayrı olgu gibi düşünmek yerine, aynı dinamiğin farklı adlandırmaları olarak kavramak makuldür. Bu anlamda, doğrudan Poulantzas’a referansla ifade edilip edilmemesinden bağımsız şekilde, otoriter devlet pratiklerinin neoliberalizmin kurucu ögesi olduğuna dikkati çekmeyi hedefleyen “otoriter neoliberalizm”¹³ ve neoliberalizmin politik muhalefeti polisiye önlemlerin konusu yapma eğilimine odaklanan “güvenlik devleti”¹⁴

kavramsallaştırmalarının, otoriter devletçilik tartışmasını tamamlayıcı nitelikte olduklarını düşünmek mümkündür. Poulantzas'ın otoriter devletçiliği hem krize bir yanıt, hem sınıfsal güç dengesini değiştirme aracı ve hem de üstlendiği rol nedeniyle krizi derinleştirecek bir faktör olarak işaret ettiği hatırlanırsa, bu tür kavramsallaştırmaların, tablonun farklı veçhelerine odaklanan yaklaşımlar olduğu söylenebilir.¹⁵

Öte yandan, küresel kapitalizmin dünya genelindeki şekillendirici etkisi farklı topluları otoriter devletçiliğin temel dinamiklerinde ortaklaştırırken, her bir toplumun özgünlüklerinin otoriter devletin toplumsal görünümünde ve sürecin hızında önemli doz farklılıkları yarattığı da tespit edilebilir. 'Yeni normalliği' tanımlayıcı unsurlar, yürütme erkinin yasama karşısındaki üstünlüğü ve egemen kitle partisinin oluşumu olmak üzere iki temel başlıkta gruplandırılarak değerlendirilebilir. Yürütmedeki güç yoğunlaşması ve kişiselleşme, bürokrasinin öne çıkışı ve yürütme erkinin güdümünde politikleşmesi, kararnamele ile idarenin hukuk devleti normlarını alaşağı edişi ve devletin zor aygıtının türlü veçheleriyle güçlenişi gibi bugün son derece belirleyici hale gelmiş unsurları, bir bütün olarak, yürütme erkinin üstünlüğü olgusunun farklı yüzleri olarak düşünmek mümkündür. Egemen kitle partisinin varlığı ve niteliği ise, farklı bir dinamik olarak ülke deneyimleri zemininde ayrıca değerlendirilmeyi gerektirir.¹⁶ Benzer biçimde, otoriter devletçiliğin şekilleniş hızı için de aynı şey geçerlidir -örneğin, otoriterleşme yönünde dünya genelindeki ortaklaşmayı 2008 krizinin küresel etkisiyle ilişkilendirme eğiliminden söz etmek mümkünken (Bruff, 2014); Türkiye'de, Şebnem Oğuz'un (2009) altını çizdiği üzere, "2008 krizine gelindiğinde otoriter devletçiliğin inşasının çoktan tamamlanmış olduğu» öne sürülebilir. Daha genel olarak ise, otoriter devletçiliği belirli bir toplumun deneyimi bağlamında düşünmek, başta işçi sınıfı hareketinin gücü, iktidar bloğunun bileşenleri, bu bileşenlerin ideolojik eğilimleri olmak üzere, o topluma özgü dinamikleri hesap etmeyi gerektirecektir. Bu dinamikler aynı zamanda, devletin hem yanıtı hem bizzat tetikleyicisi olduğu kriz sarmalı içerisinde istisnai bir karaktere bürünme derecesinin de ölçütü olarak görülebilir. Nitekim Türkiye deneyimi zemininde otoriter devletçiliği tanımlayan öğelerin ortaya çıkışı ve pekişmesi, neoliberalizmin inşası sürecine koşuttur ve bu süreç, 1980'de istisnai devlet biçimi eliyle başlatılmış ve 'olağan' rejime ancak 'yeni normallik' koşullarında geçilebilmiştir. Dolayısıyla yeni normallik olarak otoriter devletçiliğin şekillenişini belirli bir ülke örneğinde resmedebilmek, süreçteki kırılmaları ve yeni devlet biçiminin istisnai araçlara başvurma eğilimini ölçebilmek için sınıfsal-toplumsal muhalefetin etkisi ve öte yandan iktidar bloğunun sürdürülebilirliği temel referanslar olmalıdır. Sınıfsal ve toplumsal muhalefet hareketinin etkisi siyasal olgularda izlenebilirken, iktidar bloğunun sürdürülebilirliğini "birikim stratejileri" temelinde ölçmek mümkündür.

Poulantzas'ın kuramını geliştirmeyi sürdüren Bob Jessop'un tanımıyla birikim stratejisi, "çeşitli ekonomi-dışı önkoşulları ile birlikte bir bütün olan belirli bir ekonomik 'büyüme modelini' tanım(lamaktadır)" ve "(b)başarılı olabilmesi için bu tür bir modelin sermaye çevriminin farklı uğraklarını (para ve banka sermayesi, endüstriyel sermaye, ticaret sermayesi gibi), belli bir fraksiyonun hegemonyası altında (ki bunun bileşimi, başka şeylerin yanı sıra kapitalist gelişmenin aşamalarına bağlı olarak değişecektir) birleştirmesi gerekmektedir" (Jessop, 2005: 157). Jessop bu temelde "sermaye ilişkisi"ni, "belirli farklı sermaye gruplarının kendi özel çıkarlarını sermayenin genel çıkarı ile başarılı biçimde eklemlediği, birikimin akış yönünü belirlemek için verdikleri mücadele" olarak tanımlar; bu durumda, sermayenin bir bütün olarak "verili olmayan" kolektif çıkarı, "tekil sermayeler arasındaki çıkar birliğinin olumsuzluğunu kuran belirli bir birikim stratejisi içinde ve dolayısıyla" eklenir. Dolayısıyla "belirli sermaye gruplarının çıkarları ve genel olarak sermayenin çıkarlarının ne olduğu, izlenmekte olan belirli birikim stratejisine göre şekillenir." (Jessop, 2005: 163-164). Tersinden söylenirse, birikim stratejisinde yaşanacak krizler de iktidar bloğunun sarsıldığı, yeni bir strateji kurulması gereğinin doğduğu evreler olarak saptanabilir.

Bu genel zeminde, Türkiye deneyiminde otoriter devletçilik kavramsallaştırmasının izini sürmek için birikim stratejilerindeki dönüşüm dinamiklerini kabaca onar yıllık zaman dilimlerinde soyutlayarak ele almak mümkündür.¹⁷ 1980'ler, askeri darbe aracılığıyla istisnai devlet biçimi altında, neoliberalizmin kuruluş momenti olarak deneyimlenmiştir; kitle partisinin olmadığı ancak iktidar bloğunun sermayenin tüm fraksiyonlarını kapsayabilecek ölçüde ve işçi sınıfının baskılanması üzerine kurulduğu bu dönemde, ihracata yönelik sanayileşme temelli birikim stratejisi söz konusudur. Bunu, 1990'ların finansal birikim stratejisi takip eder. İktidar bloğunun, yeni siyasal unsurlarla istikrarsız bir hal aldığı, yakın dönem tarihin siyasal olarak en hareketli yıllarıdır: Özellikle işçi sınıfı yükselişi, savaş konjonktürü, koalisyonlar, 1994'te kemer sıkma ve IMF'nin *stand-by*'ı, İslami sermayeyi temsil eden partinin hükümet ortağı oluşu, 1997'de askeri müdahale gibi siyasal ve taktik mücadelelerle şekillenen bir dönemdir. 1990'ların sonunda IMF'li uzun yıllar başlar. Bu dönemde, devlet ve piyasalar neoliberalizmi derinleştirecek biçimde yeniden yapılandırılacak; sermayenin kârlılık dinamiği ticaret temelli birikim stratejisi etrafında kurulacaktır. 2009 krizinin ardından gelen 2010'lu yıllar, yeni bir tekelci burjuvazi fraksiyonunun hegemonik değil ama egemen fraksiyona dönüştüğü ve sermaye birikim dinamiğinin kamu kesiminin büyük yatırım ihaleleriyle şekillendiği, inşaata temelli birikim stratejisi dönemi olacaktır. Otoriter devletçilik ve neoliberalizm bu evrelerin dolayımıyla derinleşecek ve

gelen son nokta itibariyle, piyasanın sınırsız genişleme dinamiği, sermayenin yaygın krizi, gittikçe daralan bir iktidar bloğu ve istisnai öğelerin yoğunlaşması olgularıyla içiçe geçen bir nitelik kazanacaktır.

1980'ler İhracata Yönelik Sanayi Temelli Birikim Stratejisi

Birikim stratejilerinin krize girdiği evrelerin en temel görünümü, GSYİH'nın daralması ve büyük sermayenin kâr oranlarındaki düşüştür. Kârlılık krizi ise, devlet maliyesi açığı ve ödemeler dengesi açığı biçimlerinde ortaya çıkabilmektedir. 1970'lerin sonunda ithal ikameci birikim stratejisinin krizi için de bu tespitler geçerlidir. Ancak kriz yalnızca ve basitçe birikim stratejisi krizi olarak ortaya çıkmamış; birikim rejiminin sorgulandığı, sermayenin hegemonyasının sarsıldığı ve dolayısıyla burjuvazinin kapsamlı bir sınıfsal yanıt geliştirmesini gerektirecek derinlikte yaşanmıştır. Bu dönemde, Keynesyen refah devleti modelinin korporatist kapsayıcılığının bir unsuru olan işçi sınıfı, sermayenin egemenliğine karşı konumlanmaya başlamış ve sadece ücret mücadelesi ile sınırlı kalmayarak, fabrikalarda güçlü örgütlülüğüyle, siyasal hatlar kurabilmiştir. Boratav'ın sözleriyle, “sermaye açısından bu yılları bir ‘kabus’ haline getiren” olgu, ücret hareketinden öte, «işyerlerinin yönetilemez hale gelmesi, işverenlerin işçiler üzerindeki otoritesinin yitirilmesi”dir (Boratav, 2005: 91).¹⁸ Böyle bir çerçevede neoliberalizm, bir bütün olarak hem birikim stratejisi krizinin hem de hegemonya krizinin çözümü için burjuvazinin ortak akli ve sınıfsal refleksi ile gündeme gelmiş, küresel finans sermayenin maddi ve ideolojik desteğini alarak, devletin zor gücü yardımıyla hayata geçirilen bir proje olarak belirmiştir.

Askeri darbe öncesinde 24 Ocak kararları ile uygulamaya geçirilmek istenen ve neoliberalizmin kurucu hattına denk düşen program, bir sanayileşme ya da kalkınma planı değil; uluslararası piyasalara eklemelenmenin hedeflendiği, ödemeler dengesi problemini çözmeye yönelik olarak mali kaynak teminini sağlayan IMF ile DB'nin ilk defa birlikte uyguladıkları 'istikrar ile yapısal uyum'dan oluşan ikili bir pakettir (Ekzen, 2009: 107). Programın iktisadi amacı reel ücretlerin hızla baskılanması, politik olarak kontrol edilen fiyatlandırmalardan piyasa fiyatlandırmalarına geçilmesi ve ihracatın öncelenmesi yönündedir. Ancak programın işçi sınıfının direnişiyle karşılaşması, sermaye çevrelerinin programın sürdürülemez olduğunu hissetmelerine neden olmuş ve açıkça bir sermaye projesi olarak gündeme gelmiş programın tarihsel bloğu yeniden kurma tasarımı, ancak askeri darbe ile hayata geçebilmiştir.¹⁹ Program darbe sonrasında aynı teknokrat kadro ile yürütülmüş, askeri yönetim altında işçi sınıfının disipline edilmesi, “bu rejime sermayenin tüm kesimlerince verilen sınırsız desteğin arkasında yatan etken” olmuştur (Boratav, 2005: 91).

Dolayısıyla Türkiye'nin neoliberalizm deneyimi, istisnai devlet biçimi altında başlamış ve 1983 sonrasındaki olağanlaşma, yürütme erkinin baskın karakterinin kolaylıkla tespit edilebileceği 'yeni normallik' zemininde yaşanmıştır. 1982 Anayasası sayesinde "parlamentar sistem ile yarı parlamentar ya da başkanlık sistemi arası" melez bir biçim yaratılmış, "kanun hükmünde kararname kurumu ve bu yolla kural koyma yetkisi yürütme lehine genişle[tilmiştir]" (Tanör, 2014: 47,49). Merkezîyetçiliği ve cumhurbaşkanını güçlendiren yeni anayasa, 1983'te parlamentar rejime geçişin ardından yürütme erkinin KHK'lar yoluyla kendi hukukunu kendisi yapan konuma gelişine zemin sunmuştur.²⁰ Güçlü yürütme olgusunun, ekonomi politik bakımından önemli sonuç yaratan bir unsuru, temsili demokrasi tarihinin en önemli kazanımı olan bütçe hakkının tasfiyesinde gözlemlenebilmektedir. Bütçenin her yıl yasama organı tarafından onaylanan ve denetlenen bir yasa olması hükmü, bu dönemde neredeyse şekli bir tabloya dönüşmüş ve "kamu özel fonları" ile yasamanın izin ve denetiminin dışına çıkarak yürütmenin doğrudan kendi kontrolünde kullanabileceği bir gölge bütçe sistemi oluşturulmuştur.²¹ Fon sisteminin geri planındaki tabloda, "(b)ütçe ilkelerini ve güçler ayrımını ayakbağı olarak gören, yürütmeyi süper güçlerle donatan ve parlamentodan giderek bağımsızlaştıran bir kişisel yönetim anlayışının 1984 sonrası Türkiye'sine egemen olması; demokratik karar alma mekanizmalarından ve denetimden kaçışın, bir siyasal yönetim üslubu durumuna getirilmesi (...)" olgularını tespit etmek mümkündür (Oyan ve Aydın, 1991: 134).

«Kişisel yönetim anlayışı» ile özdeşleşen Turgut Özal, darbe öncesi dönemde DB-IMF programının teknokratı olan ve 24 Ocak kararlarının hazırlanmasında aktif rol üstlenen, darbeden sonra yeni hükümette ekonomiden sorumlu devlet bakanı ve başbakan yardımcılığı görevlerine getirilen, sonrasında MGK'nın izniyle kurulan üç partiden birinin lideri olan, iki dönem üst üste başbakanlık ve 1993'teki ölümüne dek cumhurbaşkanlığı yapan bir özne olarak, Türkiye'de neoliberalizmin kuruluş döneminin neredeyse tamamına yayılan varlığıyla sürecin ana aktörü konumundadır. Kenan Evren'den 1989'da devraldığı cumhurbaşkanlığı döneminde Özal, Anayasanın cumhurbaşkanına tanıdığı 'yetkili-sorumsuz' pozisyonu değerlendirerek işlevselleştirmiş; ekonomi, dış politika ve güvenlik başlıklarında karar alma gücünü kendisinde toplayarak cumhurbaşkanlığını, "merkezi bir karar organı" konumuna getirmiştir. Dolayısıyla bu dönemde "Bakanlar Kurulu ile yasama organı (parlamento) sönükleş[miştir]" (Tanör, 2014: 84-85). Özal'ın yönetim modeli, demokrasiye, kurumlara ve hukukuna "zayıf bağlılık»tır; temel amaç piyasa yönelimli reformların hızla uygulanmasını sağlamaktır (Öniş, 2004: 120).²² Özal'ın, 'yeni normalliğin' yaratılışında kültürel, ideolojik zeminde oynadığı rollerin de azımsanmayacak düzeyde olduğu hatırlatılabilir.²³

Öte yandan 1980'lerin sonu, aynı zamanda, aşırı ısınan ihracata yönelik sanayi temelli birikim stratejisinin kriz belirtilerinin ortaya çıktığı yıllardır. Küresel rekabette avantaj sağlayacak olan teknolojik yatırımların gerçekleştirilememesi, döviz kurunun tercihen değersiz tutulmasının enflasyon baskısını arttırması, düşük tarım fiyatlarının yarattığı yoksulluk, ihracat desteklerinin ve neoliberal vergi politikalarının kamu maliyesinde giderek artan derecede yük oluşturmaya başlaması ve tüm bunlarla birlikte işçi sınıfının tarihin sahnesine tekrar çıkması ile ücretlerin artık baskılanamaması gibi nedenlerle birikim rejimi tıkanmıştır. 1987-88 ekonomik durgunluk yıllarıdır ve ardından 1989 sonrası işçi sınıfı mücadelesi gündeme gelmiştir; burjuvazi, neoliberalizmde ilk defa bu ölçüde bir sınıfsal gerilimle karşılaşır ve yanıt, otoriter devletin imkânlarıyla gelir: Hegemonik sermaye fraksiyonunun tercihiyle uyumlu yeni birikim stratejisi, bu kez doğrudan zor gücüne başvurmaksızın, teknokratik bir yeniden tasarım ile hayata geçirilecektir. 1989'da güçlü yürütmenin aciliyet ve ısrarla aldığı 32 sayılı sermaye hareketlerini serbestleştiren karar, sermayenin tarihsel bloğuna yeni bir birikim stratejisi armağan etmiş ve günümüze kadar tüm birikim stratejilerinde geçerli olacak en önemli neoliberal düzenleme olmuştur.

1990'lar Finans Temelli Birikim Stratejisi

1990'lı yıllar, bir önceki kadar kapsayıcı olmayan finansal birikim stratejisine dayanır; işçi sınıfı yeniden eyleme geçerek kazanımlar elde eder ve siyasal sahne, hem erkler arası hem yürütme içinde açığa çıkan çatlaklarla karakterize olur. Dönemin ikinci yarısı, 1994 krizinin ve öte yandan, özellikle Kürt hareketi karşısında devletin zor gücünün öne çıkışının etkisiyle şekillenir. 1990'lara yayılan siyasal gerilimler, hegemonyanın istikrarsız yapısını ortaya koyan ve "birikim stratejisinin, sadece sermayenin farklı fraksiyonları arasındaki karmaşık ilişkiyi ele almakla yetinmemesi, egemen ve bağımlı sınıflar arasındaki güç dengesini de hesaba katması gerektiği"ni (Jessop, 2005: 161) hatırlatan niteliktedir. Yeni hegemonik konsolidasyonun inşası için 1990'ların geride bırakılması 2001 krizinin sonrasının beklenmesi gerekecektir. İktidar bloğunda bu dönemi betimleyen siyasal yarılımlar, 1990'ların hemen başında ortaya çıkmaya başlamıştır. 1970'lerin sonunda kapitalist birikim rejimini sorgulayacak düzeyde siyasallaşan, darbe ile bu kapasitesini yitirmekle birlikte ücret mücadeleleriyle 1980'lerin ihracat temelli birikim stratejisini sonlandıran unsurlardan yalnızca biri olan işçi sınıfı, 1990'ların başına mücadelesini yükselterek girmiştir: Zonguldak madenci grevi ile metal sektöründeki büyük grev dalgası ve kamu emekçilerinin hak talepleri yeni bir siyasal ivme yaratmıştır. İşçi sınıfının reel ücret kazanımları elde etmeye başlaması, maliyet artışını mark-up fiyatlama ile tüketiciye yansıtılabilen tekeli burjuvazi dışındaki sermaye fraksiyonlarının kârlılık stratejisini olumsuz etkilemiş olmalıdır ki iktidar bloğunun kapsayıcılığındaki temel gerilimlerden

birinin bu olduğu söylenebilir. Öte yandan grevler, siyasal iktidarın Körfez krizi konjonktürüne istinaden müdahale etmesiyle ertelenecektir.

Aynı konjonktürde siyasal yarılımlar iktidar partisi içinde de belirginlik kazanacaktır. Milliyetçi, muhafazakâr ve liberal unsurlardan oluşan bir koalisyon görünümündeki ANAP içinde milliyetçi-muhafazakâr kanat ile liberal kanat ayrılmış; Özal ikincisinden yana tavır almış (Zürcher, 2000: 418), Cumhurbaşkanlığı sırasında siyasal söylemlerini liberalleştirmiş, Körfez krizinde açıkça ABD'nin çıkarlarıyla uyumlu strateji izlemiştir. Siyasal alandaki çatlaklar, yürütme içinde ve devlet erkleri arasında da patlak vermeye başlamış ve 1990 yılının sonu, Özal'ın Körfez krizi konusundaki politikalarına karşı çıkan iki bakanın (dışişleri ve milli savunma) ve Genelkurmay Başkanının istifasıyla sonuçlanmıştır. 20 Ekim 1991 milletvekili genel seçimlerinden ANAP'ın ikinci parti olarak çıkması üzerine hükümet kurma yetkisi DYP'ye geçince, SHP ile koalisyon hükümeti oluşturulmuş, cumhurbaşkanının da bir yürütme erki gibi davranma pratiği ve arzusu da düşünüldüğünde, yürütme üç farklı politik çizgi arasında bölünmüştür.

Finansal liberalizasyonun, ekonomiye sermaye girişi sağlayarak tüm kesimler için bir süreliğine ekonomik rahatlama sağlaması beklenir; bununla birlikte büyük burjuvazi kendi finansal kuruluşlarıyla yurtdışından uygun sermaye kullanımı olanağına kavuşarak en çok yararlanan fraksiyon durumundadır. Ayrıca bu kaynakları kârlı bir şekilde aktarabileceği bir alan da mevcuttur: kamu kesimine verilen borçlar, burjuvaziye üretim alanında el koyabileceği artı değerden belki de daha büyük bir olanak sunmuştur. Tekelci burjuvazi için işçi ücretlerindeki artışa ani bir yanıt üretilmesi gerekliliği bir süreliğine ertelenebilmiş olmalıdır, ancak diğer taraftan işçi sınıfı yükselişinin kırılması ve birikim stratejisi içinden bunun yanıtlanması iktidar bloğunun genişletilebilmesi için bir zorunluluktur. Tekelci burjuvazi için konjonktürel olmayan ana mesele ise, farklı hükümetleri ve geçici politika tercihlerini aşan istikrarlı bir zemin yaratabilmektir. Her iki sorunun da çözümü, 1994 krizi koşulunda, 5 Nisan "kemer sıkma programı" ve ardından IMF'yle yapılan *stand-by* ile sağlanacaktır.

Neoliberalizmin ilk büyük krizine ilişkin kısa bir değerlendirme yapmakta yarar olabilir: 1994'e girilirken kamunun finansman ihtiyacı sürekli artmakta, bu durum sürdürülebilirlik problemini gündeme getirmektedir. Faizlerin yükseldiği bu konjonktürde dönemin başbakanı Tansu Çiller'in, kısa vadeli ekonomik amaçlarının başında faizlerin düşürülmesinin geldiğini açıklaması, finans ve finans dışı sermayenin çıkarlarının farklılaşmaya başladığının ve koalisyon iktidarının, finans sermayeyi bir ölçüde taviz vermeye çalıştığı şeklinde değerlendirilebilir. İktidarın, kamu borçlarının para basılarak kapatılma

tercihine finans sermaye Hazine'ye borç vermeyerek yanıt vermiş,²⁴ faizler ve kur hızla tırmanmaya başlamış, hükümet bu politikasından vazgeçerek 5 Nisan tasarruf programını açıklamıştır. Buna rağmen finans sermaye ikna olmamış ve faizlerin artışı devam etmiş, nihayetinde IMF ile stand-by imzalanmış, böylece kamu borçlarının faiz dışı fazla ile karşılanması -yani finansal birikim stratejisinin istikrarı- garanti altına alınmıştır. Ayrıca 1991'deki konjonktürel ertelemelerle kesilemeyen işçi sınıfı kazanımlarına, kemer sıkma rejimi ortamında reel ücretler 1989 öncesine çekilerek kararlı bir yanıt verilebilmiştir.²⁵

1990'lar koalisyonlarla, kısa süreli zayıf hükümetlerle şekillenen bir siyasal atmosfer olmakla birlikte yürütmenin gücünün arttırılması çabasına ilişkin refleksler hep varolmuştur: Çiller'in hükümet henüz güvenoyu almadan, hızlı yürütme tercihinin yanıt verecek bir Yetki Kanununu meclisten geçirmesi,²⁶ büyük finansal kriz ve 5 Nisan "kemer sıkma programı"nın ardından Sabancı ve Koç'un Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i yönetime el koymaya ve olağanüstü hal ilan etmeye çağırması da güçlü yürütmeye olan ihtiyacın her zaman ama özellikle kriz dönemlerinde gündemde olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, 1990'lı yılların tümüne yayılacak biçimde, siyasal partilerin iktisadi kriz karşısındaki tutumlarında berraklaşan bir "neoliberal yönelim ortaklaşması" sergiledikleri de tespit edilebilir; bu durum, siyasal partilerin hem uygulayabilecekleri politikaları hem seçmenle kurdukları ilişkiyi büyük ölçüde sınırlandırarak partiler arası farkları silikleştirmiştir (Güveloğlu, 2004: 25-29). Siyasal atmosfer etnik ve dinsel kimlik vurgularıyla şekillenirken sınıf siyasetinin ortadan kalkışında (Bedirhanoglu ve Yalman, 2010: 119), 1990'lı yılların etkisi belirleyici ölçüdedir.

1990'ların ortalarındaki hegemonya krizinde, Kürt meselesi üzerinden giderek şiddetlenen çatışma ve siyasal İslamın giderek artan, nihayetinde Refah Partisi'ni iktidara taşıyan yükselişi önemli gerilim unsurlarıdır. 1994 krizi, seçimlerde iktidarın değişimi ile sonuçlanmış ve bir önceki seçimlerde İstanbul ve Ankara gibi yerel yönetimleri almış Refah Partisi'ni iktidara getirmiş, böylece bankası olmayan, küreselleşmeye düşük ücretler üzerinden eklenen, küçük ve orta ölçekli üretim yapan, finansal birikim stratejisi evresinde ideolojik olarak faize karşı olduğunu beyan eden İslami sermaye -ekonomik olarak yeni bir birikim stratejisi ve iktidar bloğu yaratma gücü olmamasına rağmen- seçimlerle iktidara taşınmıştır. 28 Şubat muhtırası bu çelişkiye dair bir müdahale olarak okunabilir: İslami sermayenin bir bölümü bu müdahale ardından ilgili çelişkinin ortadan kalktığı bir ideolojik, ekonomik ve siyasal hat yaratacaktır.

Siyasal krizin yapısal unsurlarının keskinleştiği bir dönem olarak 1990'lı yıllar, bu keskinleşmeye koşut biçimde otoriter devletçiliğin -teknokratik yönetim (5

Nisan ve ardından *stand-by*), derin devletin operasyonel kullanımı (Susurluk deşifreyonu), askeri muhtıra (28 Şubat), yeni bir devlet yapılanması kurmak üzere yeni bir teknokratik yönetim (1999 *stand-by*) gibi- tanımlayıcı öğelerinin de ardı sıra kendisini gösterdiği bir dönem olma niteliği taşır. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, finansal birikim stratejisinin, sermayenin bütün fraksiyonlarının iktidar bloğunda yer almasının mümkün olmadığı en kırılgan biçimlerden biri olduğu söylenmelidir. Finans temelli birikim stratejisinin en derin ekonomik krizi (esasında bu birikim modelinin yoğunlaştırılarak uygulanmasından başka bir şey olmayan değerli kur ve sermaye akımlarının güçlenmesine dayanan ve IMF ile birlikte uygulanan enflasyonla mücadele programının ardından gelen) 2000 Kasım-2001 Şubat sarsıntıları olacaktır. İktidar bloğunun toparlayıcısı ise yine teknokratik bir evre olacaktır: uluslararası finans kurumlarından ithal edilen bir teknokratın²⁷ mühendisliğinde tasarlanan ve “Derviş yasaları” olarak bilinen devletin ve piyasaların yeniden yapılandırılma süreci, parlamentoyu da teknokrasinin fabrikasına dönüştürerek 2000’lerin hemen başında hayata geçirilecektir.

2000’ler Ticaret Temelli Birikim Stratejisi

Krizin ve yeniden yapılandırmanın siyasal yükünü ilgili koalisyon partileri seçimlerde ağır yenilgi alarak taşımış; bu yükten sıyrılan yeni iktidar partisi ise İslami burjuvazinin küresel finans sermaye ile uzlaşmış formu olarak yeni dönemin yegâne aktörüne dönüşmüştür. Bu yeni siyasal iktidar, destekçisi sermaye tabanının büyük burjuvaziye rakip olabilecek sermaye gücüne ve örgütlenmeye henüz sahip olmaması, IMF’nin gözetimine ve AB uyum sürecine bağlılıklarını beyan etmeleri ve neoliberal alanın tüm sermayenin fraksiyonlar için genişlemesini sağlayan politikaları hayata geçirme potansiyeli taşınması itibarıyla büyük burjuvazi ve liberaller nezdinde umutla ve takdirle karşılanacaktır.²⁸

AKP, 1998 yılında Türkiye’nin neoliberal dönüşümüne yön vermeye başlayan IMF’nin ve onun yapısal uyum programlarının kriz sonrasında yürütücüsü olarak, hızla kamu yönetimini ve kamu maliyesini yeniden inşa sürecine girecektir. Mayıs 2008 yılına kadar kesintisiz ve IMF’nin “tam gözetim ve denetimi” altında yaşanan bu süreç (BSB, 2006: 12, 15) finans sermayenin çıkarlarıyla uyumlu bir şekilde saydamlığı, hesap verebilirliği ve uluslararası standartlara uyumu öncelikle devlet neoliberal yeniden yapılanmasını tamamlayacaktır: Kamu kesiminin borçlarını düzenli bir şekilde geri öder hale gelmesi, Cumhuriyet kültürünün mirası olan kamu işletmelerinin/iltiyazlarının/kaynaklarının uluslararası/ulusal sermayeye ve yeni yükselen burjuvaziye devri, kamu tekellerinin tasfiye edildiği alanlarda Düzenleyici Denetleyici Kurumlar ile burjuvaziye regüle edilmiş

bir piyasa alanının bırakılması gibi belirleyici önlemlerdeki hamleler, IMF'nin önerdiği bir teknokratik işleyişle hayata geçirilecektir.²⁹ Bu, devletin neoliberal yeniden yapılandırılmasının iktidar partisinin politikalarındaki olası gelgitlerden korunmasının önemsendiği bir evredir. Devletin ekonomik olarak geri çekildiği alanlarda sermaye için regüle edilmiş bir piyasa kurabilmek için teknokratik bir denetim ve düzenleyicilik işlevi gören bağımsız kurullar ve yine temel amacı enflasyon hedeflemesi olarak belirlenen Merkez Bankasının bağımsızlığı, dönemin temel ekonomik görünümü olarak önplana çıkmıştır. Yasama ve yürütme, neoliberal piyasanın derinleştirilmesi /uluslararasılaşması için tüm imkânları seferber etmiş ve bu doğrultuda neredeyse tüm temel kanunlar hızla yenilenmiştir.³⁰ Devletin, piyasanın önünü açıcı rolünün güçlendirilmesinden öte, bizzat kendisinin neoliberal ilkelere ve akla teslim edilmesi ve bir işletme gibi yönetilebilmesi için gereken yeniden yapılanmanın bu dönemde gerçekleştirilmesi ile kamu mantığı (yeniden dağıtım) piyasa mantığı lehine tasfiye edilmiş ve neoliberalizme yeni bir derinlik kazandırılmıştır.³¹

Dönemin makroekonomik tablosunda ise yapılan “reformların” etkisi kısa sürede ekonomiye sermaye girişlerinin canlanması ve ekonomik büyüme ile meyvelerini verecektir. Bu dönemde, finans sektörü sermayeler arası rekabetin yıkıcılığından kriz sonrası dönemdeki düzenlemelerle arındırılmış; ihracat sektörü büyük oranda ithal girdi kullanımına hala bağımlı kalmakla birlikte kur politikası sayesinde girdi maliyetlerini düşürerek büyümeye devam etmiş, işçi sınıfının ücret artış taleplerinin, tüketici kredileri ile baskılanabilmesi sağlanabilmiş; metalaşma önündeki hukuki sınırlamalar olabildiğince kaldırılmış; tüm fraksiyonlarıyla burjuvazi için son derece olumlu bir iklim yaşanmaya başlamıştır. Bu iklimin belirleyici bir özelliği ise meta alanının önündeki engellerin kaldırılması ve özellikle spekülasyon faaliyetlerindeki ticari marjların yarattığı kârlılık imkanı olacaktır. Neredeyse her şeyin metalaştırıldığı bir aşamada yeni meta alanları, yeni ticari faaliyetleri gündeme getirmiş, bu yeni piyasalar burjuvaziye bir süreliğine de olsa tekelleri ticari kârlılık imkânları yaratmıştır. Bunun yanı sıra ve belki de bundan daha da önemli olarak, özellikle inşaat/gayrimenkul gibi bazı sektörlerde açık bir şekilde gözlemlenebileceği üzere, sermayenin kârlılığı büyük oranda çevrimin ticaret aşamasında spekülasyon faaliyetleri ile şekillenir hale gelmiştir.³²

Sadece yeni meta alanlarının oluşmasıyla ve geçerli meta alanına yeni spekülasyon değerlerinin atfedilebilmesiyle (inşaat, gayrimenkul sektörlerindeki balon vb.) değil, daha önce ekonomik değeri olmayan alanların mülkiyet ilişkisine dâhil edilmesi (doğanın, kamusal malların metalaştırılması) ya da piyasaya siyasi/hukuki müdahaleler yoluyla olağanüstü kâr marjlarının yaratılması (vergi teşvikleri, sübvansiyonlar, özelleştirmeler vb.) ile de genel anlamda ticari

kârlılık, bu dönemin temel birikim mekanizmalarından biri haline gelmiştir.³³ Teorik olarak ekonomideki toplam emek değeri değıştirmesi mümkün olmayan ancak bu değerin piyasada realize olmasını sağlayan ticaret faaliyeti; tekil mübadelelerde metada olmayan değeri ona atfedebildiği ve ticari marjı genişletebildiği ölçüde burjuvaziye önemli bir kârlılık olanağı sunmaktadır.³⁴

Bu strateji, en büyük becerisi ve neredeyse tek ekonomik donanımı orta ölçekli üretim ve ticaret faaliyetinden gelen, finansal kurumsallığı olmayan İslami burjuvazinin geriden gelerek ekonomik olarak öne geçme çabası için işlevsel olacak ve neoliberalizmin postmodern pragmatizmi/ideolojisi ile son derece uyumlu bir ekonomik mantık içinde bu kesim için büyük kârlılık alanlarının örgütlenmesini sağlayacaktır. İslam dininin sağladığı ideolojik kapasite, yerelde küçük ölçekli üretim ve esnaf faaliyetinden gelen kültürel donanım, cemaat ağlarının sağladığı organizasyonel olanaklar, yerel yönetimlerde elde edilen kamu bütçesini kullanma becerisi vb. -tüm bunlar ticari birikim stratejisinde bu sınıfın ideolojik/kültürel/siyasal/pragmatik olarak önplana çıkmasının temel dayanağını oluşturacaktır.³⁵ İslami burjuvazinin Türkiye’de büyük burjuvazinin yeni bir fraksiyonuna dönüşme sürecinin 2002 sonrasında hızla tırmanılan bu ilk basamakları ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturmalıdır. Yine bu süreçte, geleneksel büyük burjuvazi de genişleyen piyasalardan olağanüstü kârlılık performansları sergileyerek yararlanmasını bilecektir.³⁶

Ticareti burada olduğu gibi sadece meta alım satımı ile sınırlamayıp, fiyatların değerden sapmasını içeren tüm etkinlikleri içerecek şekilde geniş olarak tanımladığımızda David Harvey’in neoliberalizm için yaptığı “el koyarak birikim” tespitinin, özellikle 2002 sonrası bu yeni evre için geçerliliğini arttıran bir olgu olduğu görülecektir. El koyarak birikim, kapitalizmin kuruluşuna dair Marx’ın tespit ettiği ilkel birikim pratiklerinin, neoliberalizmde yaygınlık ve süreklilik kazanmasına işaret eder ve “... işlevi, bir dizi varlığı (işgücü de dahil olmak üzere) düşük (hatta bazı durumlarda sıfır) maliyetle sermaye birikiminin hizmetine sokmaktır” (Harvey, 2004: 124, 153, 168). Sermayeyi değerin çok altında ele geçirebilmek, burjuvazi için yüksek ticari kâr olanağı yaratır ve en belirgin örneği de özelleştirmelerdir;³⁷ ki 2002 sonrası AKP’li yıllar, Türkiye tarihinin en büyük özelleştirmelerine tanıklık edecektir: Tüpraş (2005), Erdemir (2005), Türk Telekom (2005), Petkim (2007) bu dönemde özelleştirilmiştir.³⁸ Dahası, özelleştirmelerin kimsenin mülkiyetinde olmayan müşterekleri de içerecek şekilde genişlemesi bu dönemde ivmelenmiş; akarsular enerji üretimi bağlamında, kamusal araziler inşaat faaliyeti bağlamında hızla ticarileştirilmiştir.³⁹ Kamu servetinin ve doğanın ticarete ve spekülasyona konu olmasından öte, toplumsal var oluşun, muhafazakâr cemaat ilişkileri dolayımıyla kültürün, dinin giderek daha açık, kapsamlı ve sistematik bir şekilde ticaretin konusu olması yine bu evrenin bir özelliği olmuştur.⁴⁰

Artan ithalat, tüketim patlaması ve rant ekonomisi, ticarete dayalı birikimin stratejisinin piyasadaki görüngüleri olacaktır.⁴¹ Üretimini yerli burjuvazinin örgütlenmediği ancak üzerinden ticari kâr elde edebildiği bir alan olarak ithalat faaliyeti, neoliberal piyasanın ve meta alanının giderek daha önemli bir parçası haline gelmiştir. Gümrük duvarlarının kaldırıldığı bir konjonktürde, ucuz işgücüne dayalı büyük ölçekli üretim yapan Çin gibi ekonomilerin varlığı ve ayrıca TL'nin değer kazandığı bir konjonktür, ithalat faaliyetini tüccar sermaye için güçlü bir kârlılık kaynağına dönüştürecektir.⁴² Bu koşullarda ithalat, neredeyse bir tür el koyarak birikim faaliyeti niteliğindedir.

Büyük kentlerde artık mahalle ölçeğinde inşaa edilmeye başlanan AVM'ler,⁴³ kentsel kamusal alanların yegâne birimlerine dönüşmüş ve ticaret, toplumun yeniden üretimini de zamansal ve mekânsal olarak teslim almaya başlamıştır. Sosyallikler, giderek daha çok, kişisel pazarlama stratejisinin bir alanına dönüşmeye başlamış; eğitim bir kişisel gelişim faaliyetine dönüşmüş, elde edilen kültürel kapasiteler "insani sermaye" olarak anlamlandırılmış; bu sermayeye sahip olan herkesin kapitalist ranta ortak olabileceği yanılması yaratılmıştır.

Ticaret temelli birikim stratejisi, hayalleri ölçüsünde insanların parçası olabilecekleri büyük bir hegemonya alanı yaratmıştır. Ticari spekülasyon algoritması insanların gelecek beklentilerini şekillendirir hale gelmiş; konut, arsa vb. gibi servet unsurları, kullanım değerlerinden öteye geçerek, gelecekte sahiplerini zengin edecek değişim değerlerine bürünmüş ve birer metafizik üretim araçlarına dönüşmüştür. Tüm bu unsurlar, bu dönemde AKP'nin kitle partisine dönüşüm sürecinin önemli bileşenleri olsa gerektir. Ticaret temelli birikim stratejisi ile neoliberalizm, rant alanındaki büyük genişleme ile mülkiyetin bir ölçüde orta sınıflara da yayılmasını mümkün kılmış, borç mekanizmalarıyla kitleleri geçici olarak servet ilişkisine dahil etmiştir; bu servet unsurları ticaret arttıkça ve spekülasyon devam ettikçe maddi zenginlik yaratmıştır.

Öte yandan bu 'genişlemeci' tablonun diğer yüzünde, sıralanan tüm bu unsurların taşıdığı sınırlılıklar, dolayısıyla istikrarsızlık ve ekonomik kriz riski yer almaktadır. Nitekim, meta alanının genişlemesinin, tekelci koşulların, spekülatif fiyatların, yabancı sermaye akışının, talep genişlemesinin sınırlarına gelindikçe burjuvazinin kârlılığı da risk altına girmeye başlamıştır. Geniş kitleler için ise, hem işgücü piyasasında rekabetin ve işsizlik riskinin artmasıyla, hem de genişleyen servet alanına borçlanarak ortak olmanın yarattığı iktisadi belirsizlikle, temel politik gündem büyük oranda güvenlik ve istikrar eksenlerinde şekillenmeye başlayacak, yani kitlelerin politik refleksini istikrar ve güvenlik arayışı şekillendirecektir.

Bu anlamda, her yeni birikim stratejisinin özgün kriz dinamiklerini ve dolayısıyla yeni bir otoriter devletçi yanıtın inşasını da kendi içinde taşıdığı söylenebilir: AKP iktidarının 2000’li yıllardaki bu ilk evresi IMF gözetimi altında teknokratik bir mantıkla şekillenirken, 2000’lerin sonundaki büyük ekonomik krizle birlikte, kurulların bağımsızlığının zayıflatılarak yürütme erkinin hareket alanının tekrar genişletildiği, yasama ve yargı erklerinin silikleştirilip bürokrasinin siyasallaştırıldığı yeni bir etaba girilecektir.⁴⁴

2010 Sonrası İnşaat Temelli Birikim

Ekonomik genişlemenin en önemli bileşeni olan değerli TL kuru ve onu mümkün kılan sermaye girişleri 2009 itibarıyla kesilmiş ve cumhuriyet tarihinin dünya savaşı sonrasındaki en büyük ekonomik daralması yaşanmıştır. Güçlü talebin hızla sönümlenmesi, spekülasyon fiyatların bir süreliğine kırılması, kârlılık beklentisinin azalması ve burjuvazinin yeni yatırım projelerinden vazgeçmesi ile talep daralmasının pekişmesi, krizin görünümüleri olmuştur. Krizin etkilerinin bir süreliğine ötelenebilmesini sağlayan konjonktürel olgu ise, merkez kapitalizmin yüksek oranlı parasal genişlemesinin ve negatif değerlere inen nominal faizlerin küresel ölçekte yarattığı finansal bolluk olacaktır. Fakat parasal genişlemenin merkez ülkelerde 2014 itibarıyla yavaş yavaş sonlandırılmasına koşut biçimde çevre ülkeler için de ucuz kaynak imkânı ortadan kalkmaya başladığından, ekonominin bütünündeki kriz eğilimi, artan cari açık sorunuyla ve kur-faiz gerilimiyle birlikte tekrar gündeme gelecektir. Bu dönemde siyasal iktidarın açık tercihi, yüksek kur ile sonuçlanacak olsa bile düşük faizden yana olmuştur ki bu inşaat ve ihracat alanlarındaki sermayenin birikim dinamiğiyle doğrudan ilişkilidir. Yeni İslami burjuvazinin, kapsayıcı hegemonyaya yönelik bir projesinin olmadığı,⁴⁵ sermayenin diğer fraksiyonlarını iktidar bloğuna dâhil edebilecek bir birikim stratejisi de benimsemediği görülmektedir.⁴⁶

Kriz koşullarında yeni İslami burjuvazi için, istikrarlı ve yüksek kârlılık olanağı sağlayan alan, kamunun büyük yatırım projeleri olacaktır. Üstelik bu “imkân”, tercihi olarak neredeyse yalnızca bu fraksiyon için mobilize edilir hale getirilecektir. Gerçi bu kesim için inşaat faaliyetinin giderek artan oranda ekonomik kârlılığın temel dinamiklerinden biri olması, 1990’larda yerel yönetimlerdeki siyasal dönüşümden beri zaten izlenebilmektedir ve 2000’lerde TOKİ’nin yapılandırılmasıyla, yerelde deneyimlenen inşaat yatırım pratiği bu kez ulusal ölçekte örgütlenmiştir.⁴⁷ 2010 sonrasının önemi ise, az sayıda fakat astronomik büyüklükteki kamu yatırım ihalelerinin gerçekleştirilmesidir. Bu anlamda yeni birikim stratejisinin önceki dönemdeki inşaat genişlemesinden farkı, kamu sözleşmeleriyle uzun süreli ve istikrarlı bir kârlılık olanağının yaratılmasıdır. Kriz koşullarında piyasada talep daralması kendisini hissettiren,

konut alanındaki yatırımlar patlama riski ile karşı karşıya iken, siyasal iktidarla organik bağları olan ve artık tekelcileştiğini iddia edebileceğimiz burjuvazinin belli bir fraksiyonu için devlet, “kamu özel ortaklığı” adı altında, inşaat (ve akabinde hizmet üretimi) alanında istikrarlı bir kârlılığın garantilendiği dev yatırım projeleri geliştirecektir.⁴⁸

Hem ölçek hem de nitelik olarak son derece derin bir neoliberal dönüşüm, devletin doğrudan müdahalesi ile hayata geçirilmektedir. Yeni birikim stratejisinde ülkenin tüm vergi mükellefleri 25-30 yıl gibi uzun sürelerle, ilgili müteahhitlerin zorunlu müşterisine dönüştürülmektedir. Siyasal iktidar bu konuda kendi iktidar süresini açacak şekilde yetki kullanarak, burjuvazi ile bir ticari sözleşme ilişkisine girmektedir. Talep garantileri ile burjuvaziyi serbest piyasa mantığından korumakta ve bir kârlılık güvencesi ile donatmaktadır. Konut piyasası aşırı arz riski altına girerken, inşaat sektöründe bu tür ihaleler ile hala genişletilebilecek bir yatırım alanı oluşturulmaktadır. Üstelik kamunun temel altyapı ve sağlık yatırımları (dev şehir hastaneleri) ve “cılız projeler” adı altında fantezi ölçeğine çıkarılan yatırımlar (Kanal İstanbul, 3. Havalimanı, 3. Köprü, Üç Katlı Boğaz Geçiş Tüneli, Nükleer santraller, Suriye sınırına 564 km uzunluğunda dünyanın üçüncü büyük sınır duvarının inşası vb.) ülke prestiji ile ilişkilendirilerek sunulabilmektedir. Neoliberalizmin bu yeni birikim stratejisi evresinde vergi mükelleflerinin uzun bir dönem için sermayenin birikim projesine siyasal iktidar tarafından zorla ortak edilmesini, otoriter devletçiliğin yeni bir görünümü olarak kaydetmek gerekir.

Kamu kaynaklarının nasıl kullanılacağıın burjuvazi için öneminin giderek arttığı bu yeni birikim evresinde, neoliberal piyasa mekanizmaları ile uyumlu şekilde 2000’lerde yeniden örgütlenen devlet yapılanması, kendi içindeki teknokratik mekanizmaların olası ketleyiciliğinden hızla arındırılarak tamamen yürütmenin kullanımına geçen büyük bir kapasiteye dönüştürülmüştür. Bunun en güzel örneklerinden biri, bütçe süreçlerinde ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununda yaşanan yasal ve fiili değişimdir.⁴⁹ En açık haliyle yasama organının bütçe üzerindeki denetimi yürütme lehine neredeyse tamamen tasfiye edilmiş; bütçe hazırlık takvimi kurumlar aleyhine daraltılmış; yürütme organı, daraltılan bu takvime bile riayet etme gereği hissetmemiş; Sayıştay’ın denetim yetkileri sınırlandırılmıştır. Cumhurbaşkanı’nın fiili yürütme organına dönüşmesi sürecine paralel olarak 5018’de yapılan değişiklikle örtülü ödenek kullanımı Cumhurbaşkanı’na da genişletilmiştir. Böylece meclis denetimine tabi olmayan, hesap sorulamayan bir bütçe olanağı yürütmenin yetkisine verilmiştir. Yeni modelde bütçeyi hazırlama yetkisi Cumhurbaşkanı’na verilmiştir. Cumhurbaşkanı’nın hazırlayacağı bütçe kanun teklifini meclis onaylayacaktır. İlginç bir ayrıntı olarak ortaya çıkan önemli bir diğer değişiklik ise geçici bütçeye

ilişkindir. Buna göre “bütçe kanununun süresinde yürürlüğe konulamaması halinde, geçici bütçe kanunu çıkarılır. Geçici bütçe kanununun da çıkarılmaması durumunda, yeni bütçe kanunu kabul edilinceye kadar bir önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilmesine göre artırılarak uygulanır.” Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisine ait olan bütçe hakkının ortadan kalktığı bir durum ortaya çıkmaktadır (Barolar Birliği, 2017). Anayasa değişikliği ile bütçe, yasallaşmış bir bütçe kanunu olmaksızın uygulanabilir hale getirilmektedir. Henüz pratikte deneyimlenmemiş olmakla birlikte, bütçe yapma hakkının yürütme erkinin zirvesine transferi, otoriter devletçiliğin bir diğer somut görünümüdür. Daha çarpıcı olan, herhangi bir yasal sınırlamaya tabi olmayan bir şirket statüsünde kurulan Varlık Fonu’na önemli kamu varlıklarının devredilmiş ve 2018 itibarıyla Fonun Cumhurbaşkanına bağlanmış olmasıdır. Böylece Özal’lı yıllarda gerçekleştirilen, bütçe kapasitesinin meclis denetiminden çıkarılması ve yürütmeye devredilmesi olgusu, devletin servet/varlık kapasitesinin de yürütmenin kontrolüne girişi ile bir adım öteye taşınmıştır.

Tüm bunlar kuşkusuz, Anayasa Hukukçularının “anayasasızlaşma” olarak tabir ettikleri⁵⁰ ve en genel haliyle yürütme gücünün yasanın ‘sınırlayıcılığından’ kendini bağımsızlaştırması olarak düşünülebilecek olan ‘büyük resmin’ birer parçası niteliğindedir. 2010 tarihli referandum ile yürütme erkinin yüksek yargı organları üzerinde edindiği belirleyici güçten, 2016 yılındaki darbe girişiminin ardından ilan edilen olağanüstü halin “Anayasayı KHK’lar ile ikame etmeyi” olağanlaştırmasına uzanan süreç bir bütün olarak düşünüldüğünde;⁵¹ devlet aygıtının otoriter devletçi biçimin araçlarını edinmesinde 2010’lu yılların özellikle kritik bir dönem olduğu kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Aynı dönem, ‘ekonomik kriz-siyasal kriz-otoriter devletçiliğin yanıtı’ dizgesinin zamansal olarak sıklaştığı ve birbirine daha da yaklaştığı bir sürece işaret etmektedir; kârlılık krizinin sürekliliği ile siyasal gerilim potansiyellerinin bastırılmasının sürekliliği içiçe geçmekte ve sistemin istikrarsız ve kırılabilir karakterine koşut biçimde otoriter devletçi biçimin de derinleştiği, istisnai öğelerin giderek keskinleştiği bir görünüm⁵² kazanmaktadır. Öyle ki bugün, otoriter devlet biçiminin *olağan olağan-dışı* karakterinin de aşıldığı ve Türkiye’nin istisnai devlet biçimi olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı tartışılmaktadır.⁵³

Sonuç Yerine

Kuşkusuz ki Türkiye’ye ilişkin burada sunulan onar yıllık dönemlendirme, birikim stratejilerindeki dönüşüme ilişkin soyutlamalardan ibarettir ve dönemler arası içiçe geçişlilikleri büyük ölçüde göz ardı etmektedir. Her bir evrede tüm fraksiyonların farklı birikim stratejilerinin geçerliliği söz konusudur. Yine de, bazı fraksiyonlar için belirli bir stratejinin diğerlerine göre daha istikrarlı, daha

yüksek karlılık olanağı yaratmasına ilişkin ve dolayısıyla bir sonraki krizin yoğunlaşacağı alana ilişkin bir vurgu olarak bu dönemlendirmeler veri alınabilir. Ayrıca bu dönemsel inceleme, neoliberalizmin krizlerle karşı karşıya kalırken kendisini devamlı yeniden kurmak zorunda olmasına ve her seferinde meta ilişkisinin piyasada ve insan ilişkilerinde daha da derinleşme gerekliliğine dair ipuçları vermektedir. Karl Polanyi'nin kapitalizm tarihine ilişkin antropolojik okumasından hareket ettiğimizde kapitalizmin kuruluşunun, ancak, ontolojik olarak piyasa alanına ait olmayan üç unsurun metalaşması ile mümkün olduğu görülmektedir: Emek, toprak ve para (Polanyi, 2001: 71-80). Bu tespiti neoliberalizm için tekrar edecek olursak, neoliberalizmin, burjuvazinin her üç unsurda da nicel ve nitel olarak ele geçirebilecek yeni alanlar örgütleyebilme gücü olduğu söylenebilir. Birikim stratejilerinin krizleri ile birlikte her seferinde yeni karlılık alanlarının kurulması gerekmektedir. Burjuvazinin herhangi bir fraksiyonunun tek başına bunu örgütlemesinin ve hayata geçirebilmesinin mümkün olmadığı; karmaşık, çatışmalı ve çelişkili bir toplumsal dönüşümdür söz konusu olan. Poulantzas'ın merkez ülkeler üzerinden, neoliberalizmin henüz ilk formu ortaya çıkarken geliştirdiği teorik çözümlemesinin açıklayıcılığı da burada yatmaktadır: Bu çatışmalı dönüşümü idare etmeyi mümkün kılan, otoriter devlet biçimidir; otoriter devlet biçimi, neoliberal dönemin, istisnai unsurları kendisine eklemeyerek yeni normalliği inşa eden, dolayısıyla kurucu rol de üstlenen olağan devlet biçimidir. Poulantzas'ın öngörüsü, ampirik dönemlendirmelerle tarihsel olarak tekrar okunduğunda, geçerliliği ve açıklayıcılığı pekişen bir tablo ortaya çıkmaktadır. Her bir aşamada çelişkinin derinliğinin arttığı ve yeni evrenin daha güçlü bir otoriter devlet biçimiyle belirlemekte olduğu bir süreç yaşandığı görülmektedir. Türkiye'de neoliberalizm deneyiminin birikim stratejileri temelli dönemlendirilmesi, otoriter devletçi öğelerin yerleşikleşmesi ve derinleşmesi süreci olarak düşünüldüğünde, sürecin öne çıkan unsurları şöyle sıralanabilir:

Türkiye'de neoliberalizmin inşası, istisnai devlet biçimi olarak askeri bir darbe ile başlar. 1980'li yıllar, bir bütün olarak, yürütme erkinin yasama üzerinde güçlendirilmesi ile karakterizedir. Bu temel yönelimi, askeri rejimin yerleşikleştirdiğini ve 1982 Anayasasının tanıdığı olanaklar sayesinde takip eden sivil hükümetler tarafından üstlenilerek yeni normallik olarak olağanlaştırdığını söylemek mümkündür. Dönem, yürütme erkinin kişiselleşmesini, KHK'lar yoluyla meclisin by-pass edilerek yasa yapma erkine yürütme tarafından el koyuluşunu ve hukuk devleti mefhumunun erozyona uğratılmasını her fırsatta örnekleyerek otoriter devletin olağanlaşmasında bir eşiği temsil eder. 1980'li yıllarda, özellikle yürütmenin başındaki isim olarak Özal'ın beyanlarına damgasını vuran "devletçilik karşıtlığı" ve bürokrasi eleştirisinin, otoriter

devletçilik kavramsallaştırması açısından bir zorluk yarattığı düşünülebilir. Ne var ki, tıpkı Hall'un Poulantzas eleştirisinde kast edildiği gibi, Yeni Sağ söylemin devlet karşıtlığını, neoliberal politikaları kararlılıkla üstlenen güçlü yürütmeyi savunurken kamusal ve yasallık mefhumlarını alaşağı eden bir ikilik olarak düşünmek gerekir. Nihayet bürokratik işleyiş eleştirisi, "Özal'ın prensleri" olarak bilinen yürütmeye tabi bir 'paralel' bürokrat ekibin inşasına engel olmamış; yürütmenin yönlendiriciliğinde işleyen ve dolayısıyla kuralları 'esnekletiren' bir bürokrasi itiraza konu olmamıştır. 1990'lı yılları ise, otoriter devletçiliğin hem kimi unsurlarının pekiştiği hem de krizi idare etme potansiyelinin taşıdığı kriz yaratma eğiliminin örneklendiği bir dönem olarak görmek mümkündür. Dönemin, 1994 krizinin derinleştirdiği istikrarsız yapısı koalisyon hükümetleri, yürütmenin çok başlılığı ve farklı organlar arasında doğan çatışmalarla karakterizedir. 1990'lı yıllarda otoriter devletçilik kavramsallaştırması açısından altı özellikle çizilmesi gereken unsurların başında, siyasal partilerin 'istikrarsızlık' ile kodlanarak itibar kaybedişlerinin geldiği söylenebilir; siyasal partiler neoliberal ajanda karşısında aynılaşmış, siyasetçiler yönetememe kapasitesizliğiyle özdeşleştirilmiş ve buna koşut biçimde teknokratik işleyiş itibarlaştırılmıştır. Öte yandan, 1990'lı yıllarda Kürt sorunu karşısında devletin zor gücünün informelleştirilmesine de tanıklık edilmiş ve bu, güvenlik aygıtının edindiği ayrıcalıklı rolü olduğu kadar, 'devlet sırrı' mefhumunu da pekiştirmiştir. 1999 krizi ise 2000'li yılların tek parti iktidarına giden yolu döşeyecektir.

Türkiye'de 2002 seçimleri sonrasında başlayan tek parti iktidarı dönemi, otoriter devletçilik kavramsallaştırması zemininde bir bütün olarak düşünüldüğünde, "egemen kitle partisi"nin oluşum süreci olarak adlandırılmaya müsaittir. 1999 krizinin etkisiyle siyasal arenadan silinen siyasal partilerin yerini, ticaret temelli birikim stratejisine kapsayıcı bir söylemin eşlik ettiği AKP iktidarına bırakmıştır. Bu çalışmada ticaret temelli bir birikim stratejisinin, uyumlu bir dünya konjonktürü eşliğinde yarattığı genişlemenin özellikle önemsenmesinin nedeni de budur; ticaret, hem İslami burjuvazinin ve bu fraksiyonla organik olarak ilişkili siyasal iktidarın tercihlerini, hem de yarattığı kredi-borç genişlemesi sayesinde alt-orta sınıfların siyasal tercihlerini belirleyici bir karaktere sahiptir. AKP'nin kitle partisi oluşu, 1999 krizinin bir sonucu olduğu kadar, 2000'li yıllarda hâkim birikim stratejisinin yarattığı olanaklara da dayanır ki toplumsal beklenti ve tahayyüllerde yaratılan iyimser atmosfer bu olanaklardan bağımsız değildir. AKP'nin uluslararası kapitalizmin kurallarına tam bir uyum göstererek "bağımsız kurulların" kuruluşunu ve işleyişini garanti altına aldığı, ideolojik olarak da sahiplendiği aynı dönem, ülke içinde idari aygıtın işleyişinde pay kapma mücadelesiyle de karakterizedir. Bu bağlamda otoriter devletçilik bahsinde 2000'li yıllara ilişkin olarak özellikle altı çizilmesi gereken unsurlardan bir diğeri,

idari aygıtın kendisinin yoğunlaşmış bir çatışma alanı haline gelişidir: Ergenekon davaları ile başlayan tasfiye süreci, 2010’lu yıllarda renk değiştirerek sürece ve tüm süreç, devletin formel yapılanmasına ‘paralel’ oluşumların edindiği gücün bir kanıtı da olacaktır.

Poulantzas’ın otoriter devletçilik kavramsallaştırması, devlet biçimindeki bu dönüşümün mutlak bir güç inşası olmadığı, bir “güçlenme” olduğu kadar “zayıflama” anlamına da geldiği fikrini içerir. Bu vurgu, otoriter devlet biçiminin hem hegemonya kuramına problemine verilmiş bir yanıt olmasına, hem de üzerinde yükseldiği kriz yaratıcı unsurları pekiştiren doğasına dayanır. Sözü edilen doğa, devletin formel ve olağan temsil gücünün zayıflamasını da, idari aygıtın işleyişinde öne çıkan informel yapılanmaların zayıflatıcı etkisini de aynı anda ima eder. Bu vurguyu izleyerek, Türkiye’de ardı sıra hayata geçirilen tasfiye süreçlerini ‘ikiyüzlü’, yani yürütmeyi hem mutlaklaştıran hem zayıflatan bir dinamik olarak düşünmek olasıdır. Dahası Poulantzas, otoriter devletçi biçimin, üstlendiği işlevlerin bir sonucu olarak kitlesel itirazların doğrudan muhatabı haline gelecek olmasını da bir zayıflık unsuru olarak işaret eder. Gerçekten de Türkiye’de 2010’lu yılların siyasal atmosferi, Poulantzas’ın sözünü ettiği güçlenme-zayıflama ikiliğinin serimlendiği kırılma yaratan olaylarla şekillenmiştir; ne var ki Türkiye deneyiminde, yaşanan sürecin “egemen kitle partisi” olgusunu pekiştiren bir etki yarattığı ve bu olgunun beraberinde getirdiği sorular da hesaba katılmalıdır.

Hem TEKEL emekçilerinin beklenmedik biçimde kitleselleşen Ankara eylemlerinde ve hem de 2013 yılında Gezi Parkı’ndan tüm ülkeye yayılan eylemlerde, Türkiye’nin neoliberalizm deneyiminin -emeğin esnekleştirilip güvencesizleştirilmesinden inşaat temelli birikim stratejisinin kentsel rant iştahına uzanan- sonuçlarına verilen tepkiler somutlanmıştır. Eylemci kitlelerin spontan reflekslerinin kolektif dayanışmanın mübadelesini örgütlemeye dönüşmesi, neoliberalizme ve kapitalizme alternatif bir kamusal formunun mümkün olabileceğine dair bir umudu örnekleyecek; alanlarda (mizah, basın-yayın, kültür, sanat da dâhil olmak üzere) üretmek, bölüşmek ve tüketmek için piyasaya ihtiyaç duymayan bir toplumsallık deneyimlenecektir. Gezi eylemleriyle aynı konjunktürde büyük burjuvazinin laik kanadından bazı unsurların da iktidarı eleştiren konuma ‘savrulması’, burjuvazinin eylemlere desteğinden ziyade, 2009 krizi sonrasındaki yeni birikim stratejisinde yer bulamama korkusu olarak okunmaya müsaittir; dolayısıyla iktidar bloğuna karşı farklı sınıfsal konumların konjunktürel ortaklaşması olarak değerlendirilebilir. Nitekim eylemler, devletin zor gücünün doğrudan müdahalesi sonucu can kayıplarıyla sönmünecek, Gezi’den bugüne siyasal iktidarın “dış mihrak- iç hain” düşmanlaştırmasının sembolik hedefi haline getirilecektir. Bir diğer

önemli siyasal gelişme 2015 Haziran seçimlerinde ortaya çıkan ve tek parti iktidarını sonlandıran tablodur. Siyasal istikrarsızlığın yaratacağı olumsuz sonuçlara dair yaratılan şiddet yüklü atmosfer eşliğinde, seçimler Kasım ayında yenilenerek tek parti iktidarının süreklilik kazanmasıyla sonuçlanacaktır. İktidar bloğu içinde İslami fraksiyonlar arasında siyasal yarılmamanın başarısız bir darbe girişimine dönüştüğü diğer belirleyici nitelikte kırılma, 15 Temmuz 2016'yla birlikte yaşanmıştır. Sonuçta iktidar gücünü konsolide etmiş ve devamlı hale getirilen olağanüstü hal uygulamalarıyla yeni bir donanım kazanmış, 2017 yılında referandum ile anayasa değişikliği yasalaşmış ve Türkiye Cumhuriyeti başkanlık sistemine geçmiştir. Otoriter devlet biçiminin konsolidasyon süreci, rejim biçimindeki değişimle tamamlanmıştır.

Her üç olguda da göze çarpan, yürütme gücünün bu kırılma anlarını dost ve düşman ikiliğini şiddetlendirici ve pekiştirici biçimde işlevselleştirip süreklileştirmiş olmasıdır. İdari aygıt üzerindeki pay kapma mücadelesi, iktidar partisine kitlesel desteği arttırmak için olduğu kadar, yürütmenin bürokrasideki hâkimiyetini, yani idari aygıttaki egemen pozisyonunu da pekiştiren bir dayanak olarak kullanılmıştır. Egemen kitle partisi nosyonunun bu iki tanımlayıcı niteliği, artık daha belirleyicidir ve sosyal medya denetimlerinden bireysel silahlanmaya, yürütme erkini başında cisimleşen liderliğin çok daha küçük idari mekanizmaların başındaki şahıslarda taklit edilmesinden kuralsızlaşmanın toplumsal yaşamı şekillendiriciliğine varan etkilerini daha derinden hissettirmektedir. Otoriter devlet biçiminin zaten sahip olduğu grev yasaklama ve medyayı kontrol etme gibi güçlerine, seçim sürecinin denetimi gibi süreci kısır döngüye çeviren araçlar da eklenmiştir. Tüm bunlar egemen kitle partisinin, birikim rejimi açısından bir aciliyet taşıdığı tartışmalı olan rejim biçimi değişikliğini hayata geçirebilme gücünün de altını çizer. Poulantzas'ın çerçevesi düşünüldüğünde, "anayasasızlaşma" olarak tabir edilen esnekleşmenin, yürütme gücünün ve onun hâkimiyetindeki bürokrasinin işleyişi için bir 'ihtiyaç' olduğu kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, istisnai araçların olağanlaşması, otoriter devlet biçiminin yani 'yeni normalliğin' tanımlayıcı niteliğidir. Ne var ki belirli bir otoriter devletin deneyiminde egemen kitle partisinden edindiği gücün, siyasal iktidarı ne derece "idari aygıtın tutsağı" haline getirdiği, ne ölçüde özerkliğini arttırdığı bir tartışma konusudur. Açık ki bu nokta, Türkiye'de devlet biçiminin, olağan sınırları aştığı ve istisnai devlet biçimine dönüştüğü, özel olarak da faşizm niteliğini edinip edinmediği sorusuyla yakından ilişkilidir.

Faşizm adlandırmasını politik pozisyon ve strateji önerilerinden ayırıştırmanın güçlüğü bir tarafa bırakılırsa, kuramsal düzlemde şu noktanın altı çizilebilir: Poulantzas'ın 1970'lerin ikinci yarısında, faşizmin güncellenebilir olduğu tespitini takiben kavramsallaştırdığı otoriter devlet biçimi, faşizm gibi istisnai

devlet biçimlerinden ‘öğrenilmiş’ unsurların olağan duruma entegrasyonu olarak anlaşılmaya müsaittir. Poulantzas’ın uyarısı, kapitalizmin güncel aşamasında, devletin hareket alanını genişleten ‘esnekliğin’ durumun idaresi için zorunlu hale geldiği yönündedir; bu, yeni normallik olarak otoriter devlet biçiminin istisna ve normallik arasındaki sınıra yerleşmesi sayesinde belirsizliği araçsallaştırdığını da işaret eder. Bu anlamda otoriter devlet biçimi, örneğin seçim sistemini ilga etmeksizin seçimleri ve genel olarak siyasal alanı işlevsizleştiren mekanizmaların işletilmesi olarak, yani istisnai biçime mutlak bir geçişi gerektirmeyecek bir önlemler kümesi olarak yorumlanmaya müsaittir. Bu tespit de, olağan halde kendisini istisnai araçlarla donatan kapitalist devletin, olağan-dışı biçiminin nasıl anlaşılması gerektiği sorusunu doğurmaktadır. Diğer bir ifadeyle, otoriter devlet biçiminin yeni normalliğe denk düşmesi, istisnai biçim olarak faşizmi niceliksel bir yoğunlaşma olgusuna mı dönüştürür, değilse istisnai biçime geçişin gerektirdiği ‘niteliksel’ dönüşüm nerede aranmalıdır -bu, tartışılmaya muhtaç bir noktadır. “Kapitalist devletin, tam da krizin olduğu yere adaptasyona sürüklendiği” yönündeki vurgusu hesaba katılırsa, Poulantzas’çı çerçeve içerisinde, olağan ve istisnai biçim arasındaki ayrımın genel olarak silikleştiğini, kapitalist devletin kalıcı olarak bu eşığa yerleştiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Poulantzas bize kriz ve istisnai araçlara başvuru arasındaki sarmal ilişkideki derinleşmenin, devletin idare kapasitesindeki zayıflamayla da eş zamanlı olduğunu söylemektedir.

Poulantzas’ın analizinin bütünü göz önüne alındığında, sözü edilen sınırı ve ötesinde otoriter devlet biçiminin sürekliliğini iki dinamiğin belirleyeceği tespit edilebilir: Uluslararası konjonktürün sermaye birikiminde yarattığı kırılma ve toplumsal muhalefetin, işçi sınıfının itirazının kapasitesi. 2018’in sonları yaklaşırken Türkiye’de inşaat temelli birikim stratejisi, tüm göstergeleriyle derin bir ekonomik krize doğru sürüklenirken, sınıfsal çelişkilerin güçlendiği, iktidar bloğunun kapsayıcılığının yeni ortaya çıkan ve iktidar partisi ile organik bağları olan İslami burjuvazi (ve özellikle iktidar partisi ile organik ilişkileri olan egemen fraksiyonu) lehine iyice daraldığı bir aşamaya girilmiştir. Bir sonraki birikim stratejisi, sınıfsal çelişkilerle, sınıf içi fraksiyonlar arası gerilimlerle ve otoriter devlet biçiminin kullanacağı kapasite ile belirlenecektir. Şimdilik bir sonraki birikim stratejisinin niteliğinin tam olarak belirlendiği bir aşamaya gelinmiş olmamakla birlikte ekonomik düzeydeki (örneğin TL’nin hızla devalüe edilmesi; yurtdışı talebin daraltılacak olması; iflaslarla işsizliğin artacak, mülteci sorunu ile iş arayanların sayısının yükselecek ve emeğin reel maliyetinin düşecek olması gibi) ipuçları belirtmeye, yeni birikim rejiminin yeni kârlılık alanları ve potansiyeli de kendini göstermeye başlamıştır. Yeni iktidar bloğunun başlıca unsurunun, bir önceki stratejinin en güçlü öznesi olan ve bu yeni stratejiyi

kolayca değerlendirebilecek olan İslami burjuvazisi olması neoliberalizmin olağan gelişimi içinde öngörülebilir bir tablodur. Ancak yeni evrede otoriter devletin *olağan olağan-dışılığı*nın derecesinin ne olacağı kuşkusuz önümüzde duran temel sorudur.

Sonnottlar

¹ Mülkiye Dergisi'nin anonim hakemlerine, eleştiri ve katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

² Bu aşamada şu notu düşmemiz gerekir: Poulantzas'ın kuramsal çabası, Marksizm içindeki 'devlet teorisi' eksiğini giderme girişimi olarak özetlenebilir. Marx'ın *Kapital*'ini "ekonomik alanın teorisi" olarak yorumlayan Poulantzas, benzer bir teorik çabayı siyasal alan için üstlenmeyi, yani "kapitalizm içinde siyasal alanın teorisini" üretmeyi hedeflemiştir. *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* ([1968] 1975) kitabıyla ilk ürününü veren bu çaba, faşizm ve sınıflar üzerine çalışmalarından sonra, *Devlet, İktidar, Sosyalizm* ([1978] 2014) ile somutlanır. Süreç içerisinde Poulantzas'ın teorik ve politik pozisyonunda göz ardı edilemeyecek dönüşümler de ortaya çıkmıştır, öyle ki *Devlet, İktidar, Sosyalizm*'i yazdığı anda kuramsal çabasını artık kapitalist devletin "alansal" teorisini (*regional theory*) üretmek olarak adlandırmak olası değildir; zira Poulantzas burada, Althusser'i izleyerek sosyal gerçekliği alanlar veya düzeyler olarak kategorize etme fikrini terk etmiş ve devleti bir "ilişki" olarak kavramsallaştırmaya girişmiştir. Ne var ki bu dönüşüm, Poulantzas'a yöneltilen ve 'eklektik bir ikilik' tespiti olarak özetleyebileceğimiz eleştirilere engel olamamıştır; örneğin Stuart Hall (1980: 62), Poulantzas'ın çerçevesinde "her unsurun, biri yapının diğeri pratiğinin etkisi olmak üzere ikişer kere görüldüğünü» öne sürmekte, benzer biçimde Simon Clarke (1991: 82), "Althusserci çerçeveye sınıfsal içerik kazandırma çabası" olarak değerlendirdiği Poulantzasçı kuramı, «sınıf mücadelesini, yapıyı yeniden üretme rolüne mahkûm kılmak"la eleştirmektedir. Öte yandan, Poulantzas'a en yakın duran isim olarak Bob Jessop (1985: 76), Poulantzas'ın ilk metinlerinde de basitçe bir sentez değil, tamamlayıcı bir ilişki içinde analiz etme imkânı sunduğunu savunmakta; dahası, otoriter devletçilik kavramını da formüle ettiği ve devleti bir ilişki olarak kavradığı son metinlerinin kapitalist devlet üzerine en önemli katkılardan biri olduğunu (Jessop, 2014) düşünmektedir. Okuduğunuz çalışma, Poulantzas'ın kavramsal çerçevesinde süreklilik gösterdiğini kabul ettiğimiz unsurları izlemektedir.

³ Poulantzas'ın "genel bir devlet teorisi"nin yapılamayacağı itirazı farklı metinlerinde yinelediği bir vurgudur. Buna göre devlet, farklı üretim biçimlerinde "değişmeden kalan teorik bir nesne" olmadığından, genel olarak devletin değil feodalizm içinde devletin veya kapitalist devletin teorisinden söz edilebilir. Dolayısıyla Marksizmin genel bir devlet teorisi sunmayışı da tesadüfi değil, "metafizik varsayımların reddine dayanan bir meziyet"tir. "Kapitalist devlet tipi" vurgusu, Poulantzas'ın kapitalist üretim biçiminde ekonomi ile siyasetin "ayrışması"ndan yapısal olarak türettiği ve en tartışmalı

kavramsallaştırması olduğunu söyleyebileceğimiz “görelî özerklik” adlandırmasının zemini: Görelî özerklik, siyasal alanın, artı-değere el koymanın doğrudan alanı olarak ekonomiden ayrışmasından kaynaklanır ve aynı zamanda, devletin, hâkim sınıf ve fraksiyonları karşısında “organize edici” rolüne zemin sunar (bkz. Poulantzas, 1975: 287, 301-303; 1978: 17-19, 128, 140).

⁴ Kapitalist devlet, bu çifte işlevi hukuki-siyasal düzlemde, yani genel oy hakkı, siyasal özgürlükler, temsil gibi kurumsal düzenlemeler yoluyla üstlenir ve böylece, üretim ilişkisinin tarafları antagonistik sınıfların üyeleri olarak değil bireysel-hukuki özneler olarak inşa edilir (Jessop, 1985: 63).

⁵ Poulantzas’ın (1975: 239) terminolojisinde iktidar bloğu, toplumsal formasyonun barındırdığı çeşitlilikten türeyen “siyasal olarak hâkim sınıfların ve fraksiyonların çelişkili birliği”dir. Bu blok, basitçe fraksiyonların kaynaşmış birliğini değil hegemonik bir fraksiyon altındaki siyasal birlikteliğini anlatır -iktidar bloğu içinde hegemonik olan fraksiyonun, tabii sınıflar üzerinde de hegemonik bir rolünün olup olmayacağı konjonktürelidir ve o fraksiyonun ideolojik karakterine bağlıdır. Öte yandan, bu bloğa “devlet aygıtını elinde tutan yönetici sınıf” da dâhildir; siyasal, bürokratik ve askeri personelin geldiği sınıf olarak yönetici sınıf, hegemonik olmasa da ‘yüksek’ kamu kademelerini elinde tutar (Poulantzas, 1975: 249). Poulantzas ne hegemonik ne yönetici sınıf olan ‘destekleyici’ fraksiyonların da varlığını öngörür. Kapitalist devlet, bu heterojenliğin bir ‘blok’ olabilmesini, kurumsallığı sayesinde mümkün kılar (Poulantzas, 1975: 230). Yani, kapitalist devlet sermaye fraksiyonlarının her birinin doğrudan iktisadi çıkarlarını değil, bir bütün olarak siyasal çıkarlarını temsil etmekle karakterize olur; ve bu sayede fraksiyonlar arasındaki gerilim ve çatışmaların üzerinde yükselerek bir bütün olarak hâkim sınıfın siyasal çıkarlarını temsil edebilir.

⁶ Diğer bir ifadeyle, otoriter devletçiliğe yönelim bir ülkede halihazırda yaşanan siyasal krizin bir ‘sonucu’ olabileceği gibi, henüz olgusallaşmamış fakat yapısal eğilimlerin tespit edilebildiği duruma verilen ‘önleyici’ bir ‘yanıt’ da olabilir (krş. Poulantzas, 2014: 208-209). Bu tespit, Poulantzas’ın otoriter devletçiliği, istisnai devlet biçimlerinden ayırtmasının da başlıca nedenidir. Diğer taraftan, bir yanıt veya önlem olarak başvurulan otoriter devletçilik vurgusunun, “siyasal bir proje olarak neoliberalizm” yaklaşımına ve “güvenlik devleti” literatüründeki tespitlere paralellliği dikkat çekicidir.

⁷ Bu eğilim, Holloway ve Picciotto’nun Poulantzas’a faşizm analizi özelinde yönelttikleri eleştirinin de kaynağıdır. Buna göre Poulantzas, kapitalizm içindeki esas çelişkiyi sermaye ve emek arasındaki ilişkide görmek yerine, kapitalist fraksiyonlar arasındaki ilişkilerde ve bu ilişkilerin hukuki-siyasal düzlemdeki yansımalarında bulma eğilimindedir (Holloway ve Picciotto, 1977: 8-9).

⁸ Bu, yurttaşların ‘oy verme’ ilişkisi kurdukları partilere yabancılaşmalarını ve öte yandan parlamenterlerin idareciler karşısında etkisizleşip itibarsızlaşmasını da beraberinde getirir (Poulantzas, 2014: 231).

⁹ Bunoktada, hernekadar farklı bir tarihsel bağlam ilişkisi olarak ve Poulantzas'ınkinden farklı bir teorik çerçevenin içinden geliştirilmiş olsa da, bürokratik işleyişe dair Hannah Arendt'in vurguları hatırlanabilir. Arendt'e göre "bir yönetim biçimi olarak bürokrasi", emperyalist ülkelerin sömürgelerini 'idare etme' yöntemi olarak 19. yüzyılın sonunda "keşfedilir" ve gelişmiş formuna, I. Dünya Savaşı öncesi Çarlık Rusyası ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun "despotik" rejimlerinde ulaşır. Arendt, emperyalist sömürgeciliğin "esnekliğe" ve despotik rejimlerin "sınırsız keyfiliğe" duydukları ihtiyacın, bürokratik işleyişle karşılandığının altını çizer: Hukuk devletinin ve yasanın bağlayıcılık, sorumluluk ve kalıcı kurumsallıklar yaratan karakterinin aksine bürokrasi geçici, anlık, duruma özgü "kararnameler" ile işler; yani, bürokratik yönetim, "kararname ile yönetim" anlamına gelir. Gerekçelendirilme zorunluluğundan 'bağımsızlaştırılmış' ve "uzmanlık" zırhıyla donatılmış olan kararnameler eliyle yönetmek ise yönetilen insanları "kendilerine hangi kuralların hükmettiği" bilgisinden yoksun kılmakta ve bu bilgisizlik, "halkın, siyasal muhakemede bulunmasını" önlemektedir. Bürokratik işleyişe içkin bu "sözde gizemlilik", yasanın öngörülebilir ussallığının zıttıdır ve bürokratik yönetimde yasanın "uygulamadan uzak soyutluğu"na bir nevi engel gözüyle bakılır. Diğer bir ifadeyle, bürokratik yönetim, hukuku ve hukuk devleti anlayışını "küçümser". Arendt, esnekliğin ve kuralsızlığın iktidarın "kişiselleşmesi" ile de bağını kurar ve özellikle Rus Çarının "Tanrının yeryüzündeki temsilcisi" sıfatıyla donandığı kutsallığın, bürokratik aygıtın işleyişinin dayanağı olarak oynadığı role işaret eder (Arendt, 2011: 166-167, 216, 223-224). Tüm bu vurgular, iktidarın 'yasanın uygulayıcısı' değil, 'yasanın kaynağı' haline gelişinin bürokrasiyle olan yapısal bağını göstermesi açısından öğreticidir.

¹⁰ Bodemann'ın yorumuyla söylersek, egemen kitle partisi ile bürokrasi arasında bir "işbölümü" söz konusudur; devlet bürokrasisi tekelci sermayenin çıkarlarının meşru temsilcisi rolünü üstlenirken "devlet partisi" konumundaki egemen kitle partisi, bürokrasinin "gözleme, birleştirme ve yürütmeye sadık kalmasını sağlama" işlevlerini üstlenir. Bu anlamda bürokrasi ve parti, "ikiz kurumlar" gibidir (Bodemann, 1981: 191).

¹¹ Poulantzas'ın parti ve kitleler arasındaki ilişkiye yönelik bu vurgusu, Stuart Hall'un "otoriter devletçiliğe rızanın nasıl üretildiği" sorusunun yanıtlanmadığı eleştirisine engel değildir. Stuart Hall, Poulantzas'la aynı dönem, Gramsci'ye referansla "güçler dengesinde bir sıçrama"nın yaşanmakta olduğunu, bu sıçramanın "otoriter yan kapanma"yı beraberinde getirdiğini öne sürmüştü; Poulantzas'ın otoriter devletçilik kavramsallaştırmasından sonra, kavramın kitlesel desteği açıklama konusundaki eksikliğine dikkati çekerek "otoriter popülizm" tabirini formüle etmiştir (Hall, 1985: 116). Buna göre, otoriter devletçilik kavramsallaştırmasının "otoriter popülizm teorisiyle tamamlanması gerek[mektedir]" (Hall, 1980: 65, 68). Hall, Poulantzas'ın "devletçilik" vurgusuna karşı Thatcherizm örneğinde Yeni Sağ'ın "devletçilik karşıtı" (*anti-statist*) bir söylem geliştirdiğine de dikkati çeker; fakat bu, Yeni Sağ'ın "güçlü devlet" olgusundan uzak olduğunu değil, tersine, çelişik öğeleri birarada kullandığını göstermektedir (Hall, 1985: 117).

¹² Farklı ülke örneklerini -otoriterleşme eğilimleri üzerine çok sayıda çalışma

olmakla birlikte- özel olarak “otoriter devletçilik” kavramının açıklayıcılığına referansla inceleyen çalışmalar arasında bkz. ABD deneyimi için örn. Essex (2007), Boukalas (2008); Türkiye için bkz. Oğuz (2009 ve 2012), Berksoy (2017); Avrupa Birliği için bkz. Sandbeck ve Schneider (2014); Macaristan için bkz. Szombati (2017); Güney Kore ve Japonya deneyimleri için bkz. Jayasuriya (2018). Ayrıca, Rusya deneyimini “neo-otoriter ve neo-patrimonyal bir düzenleyici devlet” olarak değerlendiren bir çalışma için bkz. Yıldırım (2018) ve “otoriter neoliberalizm” başlığı altında farklı ülke deneyimlerinin ele alındığı kapsamlı bir derleme için bkz. Tansel (2017); özel olarak Türkiye üzerine çalışmalar için bkz. *South European Society and Politics*, 23- 2, 2018. Aynı çalışmada Türkiye’de 1980’den AKP iktidarına uzanan neoliberal sürekliliği tespit eden ve “emek-merkezli bir perspektif” ile otoriteryanizmin bu deneyime “içkinliğini” işaret eden bir değerlendirme için bkz. Bozkurt-Güven (2018).

¹³ 2007/2008 krizi sonrasında otoriter neoliberalizmin yükselişi olarak adlandırılan Bruff, Poulantzas’a referansla otoriterleşmenin salt baskı ve zor gücünün işlevselleştirilmesi olarak değil, devletin ve kurumsal organizasyonun dönüştürülmesini de içerecek biçimde düşünme gerekliliğine dikkati çekiyor ve otoriter devletçilik kavramını, bir yönü “bir sermaye fraksiyonunu diğerleri karşısında ayrıcalıklandırmak”, diğeri toplumsal çelişkileri idare edebilmek için “devletin toplumsal yaşamın her alanına daha fazla müdahale etmesi” olmak üzere iki unsurla kavlıyor (Bruff, 2014: 115, 119). Otoriter neoliberalizm kavramını dünya genelinde farklı ülke deneyimleri özelinde işleyen derleme çalışmanın önsözünde Tansel, kavramı neoliberalizm ve otoriter devlet pratiklerinin ‘simbiyotik’ birlikteliği olarak anlamayı öneriyor ve içeriğini, devletin hem zor gücünün hem idari aygıtının öne çıktığı geniş bir “disipline edici stratejiler” kümesi olarak işaret ediyor (Tansel, 2017: 6, 18). Daha yakın tarihli bir çalışmada Tansel’in “otoriter neoliberalizm” için verdiği tanım, temelde iki unsurla şekillenen bir yönetim biçimi resmediyor; sermaye birikimini kollamak adına karar alma mekanizmalarını kamusal basınç ve denetime kapatacak bir devlet idaresi inşa etmek ve devletin zor, idari ve yasal aygıtlarını muhalif oluşumları marjinalize edecek biçimde işletmek (bkz. Tansel, 2018: 199-201).

¹⁴ Bu bağlamda Christos Boukalas’ın çalışmaları, Poulantzas’ın çerçevesini 2000’li yılların ‘iç güvenlik’ paradigmasına uyarlaması açısından özellikle anılabilir (ABD’de 11 Eylül sonrasında çıkarılan anti-terör yasalarından hareketle otoriter devletçilik tartışması için bkz. Boukalas, 2008; otoriter devletçilik kavramını neoliberalizm ve güvenlik paradigması zemininde günümüze uyarlayan bir değerlendirme için bkz. Boukalas, 2014). Daha genel olarak, güvenlik devleti üzerine giderek genişleyen literatürü “sosyolojik, yönetim stratejilerine odaklanan ve devletin dönüşümüne odaklanan” yaklaşımlar olarak sınıflandırıp eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutan bir çalışma için bkz. Bedirhanoglu, Dölek ve Hülagü (2016).

¹⁵ Boukalas’ın ABD örneğinde otoriter devletçiliğin inşasının üç evresini işaret ederek yaptığı tarihselleştirme, tablonun genelini resmetme çabası ve otoriter devletçiliği, neoliberalizmi ve güvenlik siyasetini aynı olgunun görünümüleri olarak

sunması açısından dikkate değerdir. Boukalas, 1970’li yılları gücün yürütme erkinde yoğunlaşması ve bu transferin beraberinde getirdiği diğer unsurlar ile; 1980 ve 1990’lı yılları ise “mali sermaye önderliğinde kapitalist saldırı” ile, yani neoliberal politikaların uygulanma yılları olarak kavrar. Neoliberal dönüşüme gösterilen direnç ve eylemlerin ardından, 2000’li yıllar, siyasal alanı daraltmanın yolunun “iç güvenlik” paradigmasında bulunması ile şekillenir; kolluğun yargı karşısında sürekli mevzi kazanması, iç siyasetin polisyeleştirilmesi, gözetim ve baskı aygıtlarının genişlemesi gibi sınıfsal ve siyasal muarızı ‘iç güvenlik tehdidi’ olarak konumlandıran pratikler, Boukalas’ın tabiriyle kapitalizmin yarattığı kriz karşısında verilecek toplumsal tepkileri bastıracak “dev bir mekanizmanın» inşasına denk düşmektedir (Boukalas, 2014: 124-127).

¹⁶ Otoriter devletçiliğin tanımlayıcı unsurlarını sınıflandıran Jessop, dört temel başlık sıralar: yasamadan yürütmeye güç transferi ve gücün yürütmede yoğunlaşması; erkler ayrımının giderek silikleşmesi ve hukuk devleti nosyonunun düşüşe geçişi; siyasal partilerin rollerinde gerileme; devletin formel örgütlenmesine paralel iktidar odaklarının ortaya çıkışı ve etkilerinin giderek artışı (Jessop, 2014). Jessop, “egemen kitle partisi”ni anmakla birlikte temel başlıklar arasında saymaz ve “devlet ideolojisini kitlelere aktarma” işlevinin “partiler-arası bir merkez” tarafından da üstlenebileceğini ekler.

¹⁷ Şebnem Oğuz, Türkiye’nin küresel kapitalizme eklenmesinde 1980’lerden sonraki süreci, Poulantzas’ın kavramsallaştırmasına referansla “neoliberal otoriter devlet biçiminin oluşumu” olarak adlandırmakta ve dönüşümün Türkiye’ye özgü yönlerini anlamak için gözönüne alınması gereken birikim modellerini şöyle dönemselleştirmektedir: 1980-89 arası ihracat temelli birikim evresi, 1989-99 arası uluslararası finans sermaye girişine dayalı birikim evresi ve 1999 sonrası üretken sermayeye dayalı birikim evresi (Oğuz, 2012: 6-7). Oğuz, Türkiye’de neoliberal otoriter devletçiliğin yükselişini ise iki dönemde gruplamaktadır. Buna göre, 1980’lerden 1990’lı yılların sonuna uzanan süreç, üç temel değişimin yaşandığı bir nevi kuruluş dönemidir; siyasal alanın daraltılması, yürütmenin yasama üzerindeki hâkimiyeti ve neoliberal iktisadi düzenlemelerin tek bir devlet organında karara bağlanarak alternatif müdahalelerden korunması bu dönemde hayata geçirilmiştir. Ardından gelen neoliberal otoriter devletçiliğin konsolidasyon dönemi ise 1990’lı yılların sonundan itibaren tarihlenir; bu dönemde özelleştirmeler anayasal güvenceye kavuşturulmuş, bağımsız kurullar neoliberal dönüşümün taşıyıcısı olmuştur (Oğuz, 2009).

¹⁸ Sermaye temsilcilerinin beyanları bu bağlamda oldukça öğreticidir: “Bugüne kadar hep işçiler güldü, şimdi sıra bizde” sözüyle ünlü TİSK Başkanı Halit Narin, aynı zamanda “DGM’ler kurulmadan üretim artmaz” demeciyle dikkat çekici bir bağlantı da kurmuştur (alıntılayan Tanör, 2014: 30, 50).

¹⁹ “Yeni çalışma yasalarında 15-16 Haziran olayların yol açan yasanın getirdiği kısıtlamalardan daha da sert hükümlere yer verilmiştir. Toplu sözleşmelerle bağitlanabilecek kıdem tazminatlarına bir tavan konulmuştur. 1970’li yıllarda DİSK öncülüğünde bütün toplumsal hareketin mücadelesi ile kapatılan Devlet Güvenlik

Mahkemeleri yeniden tesis edilmiştir. Her şey, sanki askeri yönetim, 1970’li yıllarda işçi sınıfının kazanmış olduğu kısmi zaferlerin (15-16 Haziran, kıdem tazminatı, DGM, vb.) intikamını alıyormuş gibi gelişmiştir. 12 Eylül’ün yükselen işçi sınıfı mücadelesine karşı gelişmiş niteliğini bu üç önlemden daha açıkça ortaya koyabilecek hiçbir şey bulunamaz” (Savran, 2004: 29).

²⁰ Bu karakteri, istisnai devlet biçiminin yerleşikleştirdiği bir pratik olarak görmek mümkündür: 12 Eylül sonrasında Türkiye, cumhuriyet kurulduğundan beri ilk defa politik alanda yasal partilerin olmadığı bir sürece girmiş (Sayarı, 1992: 31), ilk defa meclis olmadan yönetilmiştir. Milli Güvenlik Konseyi (MGK) 5 kişilik bir yasama organı olarak 1981’in sonuna değin 268 yasa çıkarmıştır (Tanör, 2014: 65-67). Bu yasama hızı, «1980 öncesi on beş yıllık dönemde aylık yasa çıkarma sıklığının 6,5” olduğu düşünülürse ölçülebilir; “12 Eylül 1980- 6 Ocak 1982 arasında Milli Güvenlik Konseyi döneminde 277 yasa, 1982 ve 1983 arasındaki Kurucu Meclis döneminde ise 392 yasa kabul edilmiştir. Görüldüğü gibi 2 yıl 3,5 aylık bir dönemde toplam 669 yasa çıkarılarak 12 Eylül öncesi son beş yıllık döneme göre bir patlama yapılmıştır” (Oyan ve Aydın, 1994: 94). Yeni Anayasanın 1982’deki kabülünden sonra 3 ay kadar daha iktidarda kalan MGK yasama faaliyetine yoğun bir şekilde devam etmiştir. Anayasal denetime tabi olmayan bu yasaların konusu kamu düzeninden sendikal işleyişe, kamu görevlilerin haklarından yargıya uzanan “günlük siyasal ve kamusal hayatı düzenleyen” hemen her şeydir (Tanör, 2014: 54, 106). Taner Timur ise, Özal’ın otoriter bir devlet mekanizması kurarken, bürokrasi geleneğini temsil eden Mülkiye ekolünü tasfiyeye yöneldiğini; “teftiş sisteminden nefret eden” bir zihniyet yarattığını ayrıca vurgulamaktadır (Timur, 1996: 50-51).

²¹ Fonlar 1970’lerden beri var olmakla birlikte yeni anlamına ve gücüne 1980’li yıllarda kavuşmuştur. 1980’in sonu itibarıyla fon sistemi vergi gelirlerinin %71’ine, bütçe gelirlerinin %60’ına ulaşmış ve başbakan fonların %75’i üzerinde söz sahibi kılınmıştır (Oyan ve Aydın, 1991: 85, 150). 1990 yılında 104 fonun toplam gelirinin GSMH’ya oranı %11,3 düzeyindedir; bu oranın 1981’de %1,3 olduğu düşünülürse (Oyan ve Aydın, 1991: 121-123) artış çarpıcıdır.

²² Cumhurbaşkanı olduğu dönemde, aynı zamanda “hem parti başkanı hem başbakan” gibi hareket eden (Tanör, 2014: 84) Özal, sermayedarlarla kurduğu kişisel yakınlık ile de bilinmektedir; Öniş, Özal’ın sermayedarların ülke dışında yatırım yapma konusunda şahsen desteklediğini not düşer ve Özal’ın yönetim biçimini Latin Amerika’da gözlemlenen “neoliberal popülizm” ile benzerliğine dikkati çeker (Öniş, 2004: 118, 126).

²³ Bunu, devletin piyasa için sağladığı itici ideolojik destekte yürütmenin başının yol gösterici, teşvik edici rolü olarak düşünmek mümkündür: “Benim memurum işini bilir”, “ben zengini severim”, “zengin bir Müslüman fakir bir Müslümandan daha iyidir” demeçleri; “köşeyi dönme” kültürü, Türkiye’nin “küçük ABD” olduğu söylemi, işbiriciliğe övgüsü; ekonomik pragmatizm ideolojisi vb unsurlar (bkz. Bali, 2002), yeni normalliğin toplumsal düzlemdeki karşılığının inşası açısından kayda değerdir.

²⁴ Kamu borçlarını para basarak ödemeye çalışan, borç yükünü enflasyonla eritmeye çalışan bir hükümet, finansal birikim stratejisinin sonlanması anlamına gelecektir; ki 1994 koalisyon hükümetinin bu doğrultuda demeçleri kriz sürecinin tetikleyicisi olmuştur.

²⁵ Bir sonraki reel ücret artışı Refahiyol iktidarında popülist bir program çerçevesinde tekrar söz konusu olacaktır ve yine bir IMF programı ile kazanımlar geri alınacaktır.

²⁶ Hükümeti kurmakla görevlendirilen Tansu Çiller, hükümete KİT operasyonlarında büyük yetkiler verilmesini öngören Yetki Kanunu'nu 23 Haziran gecesi Meclis'te oturup milletvekillerinin dağılmasını önleyerek çıkarmış, kanun 26 Haziran'da Cumhurbaşkanı Demirel tarafından onaylanmıştır. "Hükümete genel, katma, özel ve özerk bütçeli kamu kurum ve kuruluşlarının taşınmaz mallarının yönetimi, Bağ-Kur, SSK, Emekli Sandığı yasalarında değişiklikler yapmak, özelleştirme kapsamına giren kuruluşlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek, Merkez Bankası, Bankalar ve Sigorta Murakabe kanunlarında düzenlemeler yapmak yetkileri" bu kanunla verilmiştir (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, 2003: 402). Yasa ANAP'ın başvurusu üzerine 10 Haziran 1994'te Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.

²⁷ Seçilen teknokrattan, Özal gibi kültürel ve ideolojik kapsayıcılık taşıması beklenmemiş, siyasal iktidar ile küresel finans sermaye arasında arabuluculuk işlevi görmesi yeterli olmuştur. Bu bağlamda bir Derviş ve Özal karşılaştırması için bkz. Öniş (2004).

²⁸ Ergin Yıldızoğlu, AKP'nin ilk döneminde oluşan tarihsel bloğun unsurlarını şu şekilde sıralamaktadır: "... Müslüman entelijansiya sınıfı, desteğini diğer muhafazakâr partilerden çekerek kontrol ettiği yerel mikro iktidar ilişkileriyle birlikte AKP'ye transfer eden muhafazakâr Anadolu kapitalizmi, AKP'nin neoliberalizme sadakatine güvenen büyük burjuvazi (TÜSİAD çevresi), liberal entelijansiyanın sunduğu söylem ve uluslararası deste(k)" (Yıldızoğlu, 2015: 49-50).

²⁹ Neoliberal politikaların ilk uygulama döneminde, Ataay'ın dikkati çektiği üzere, "otoriter yönetim anlayışıyla özdeşleştirilme fazla sorun edil[mezken]", 1990'ların sonuyla tarihlenen "ikinci kuşak reformlar", yönetim, katılım, yerelleşme, şeffaflık, hesap verebilirlik gibi demokratik terminolojiden ödünç alınmış tabir ve kavramlara referansla meşrulaştırılmaya çalışılmıştır (Ataay, 2007: 333-335). Dolayısıyla "kamu hizmetlerinin metalaştırılması, sosyal harcamaların ve emek maliyetinin düşürülmesi, sermaye üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi, kamusal fonların doğrudan sermayenin teşviki için kullanılması" gibi sınıfsal güç dengesini sermaye lehine şekillendiren politikaların "demokrasi retoriği" ile sunulduğu, bu politikaların teknokratik araçlarla hayata geçirilmesi açısından da ironiktir (Ataay, 2015: 23-25).

³⁰ 2003 yılında kamu maliyesinde "saydamlık ve hesap verilebilirliğin artırılmasını" amaçlayan, stratejik planlama ve performansı esas alan ve çok yıllık bütçelemeyi hayata geçiren Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu yasalama; neredeyse tüm temel

kanunlar (Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004), Belediye Kanunu (2005), Gelir İdaresi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun (2005), Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu (2006), Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (2006), Sayıştay Kanunu (2010) vb. bu dönemde yenilenmiştir. Sürecin, Türkiye’de neoliberalizmin inşa süreciyle ilgisini kuran ve “önleyici polislik” temelinde yeniden tanımlanan kolluğun toplumsal yapıyı yeniden biçimlendirmede etkin bir araç haline gelişine dikkati çeken bir çalışma için bkz. Berksoy, 2010.

³¹ Bu kapsamlı yeniden biçimlendirmenin diğer yüzü, zor aygıtının güçlendirilmesine ve toplumsal ölçekte ortaya çıkabilecek herhangi bir sınıfsal çatışmanın önünü almaya yönelik yasal değişikliklerdir: 2005’te suçun önlenmesi perspektifiyle yeni bir Ceza Kanunu ve Ceza Muhakemesi Kanunu çıkarılmış, 2006 yılında Terörle Mücadele Kanunu’nda, 2007 yılında Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu’nda yapılan değişikliklerle polisin yetkileri istihbarat işlevleriyle birlikte artırılmıştır (Oğuz, 2016: 95). Ardarda çıkarılan “yargı paketleri”nin bir incelemesi ve süreci siyasal alanın “yasal tertibat” yoluyla daraltılarak meşru siyasallaşmanın önlenmesi olarak değerlendiren bir çalışma için bkz. Agtaş (2012). Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu’na ilişkin hukuki bir değerlendirme için bkz. Altıparmak vd (2007). Sürecin, Türkiye’de neoliberalizmin inşa süreciyle ilgisini kuran ve “önleyici polislik” temelinde yeniden tanımlanan kolluğun, 1990’lı yıllardan bu yana toplumsal yapıyı yeniden biçimlendirmede etkin bir araç haline gelişine dikkati çeken bir çalışma için bkz. Berksoy (2010). Ayrıca, Poulantzasçı çerçeveye referansla Türkiye’de “iç güvenlik aygıtının istisnai devlet biçimi altında” şekillendirildiğine ilişkin bir çalışma için bkz. Demir ve Öztogay (2017); polisin toplumsal rolünün Agambenci anlamda egemenlik yetkisi kullanımı olarak yorumlanıp Türkiye örneğinde izinin sürüldüğü bir çalışma için bkz. Mercan ve Denizhan (yayınlanacak çalışma).

³² Oğuz (2012) ve Öztürk (2011), bu yeni dönemi üretken sermayeye dayalı birikim evresi olarak formüle etmektedir. Bu formülasyon finansallaşmanın nihai olarak bir artı-değer karşılığı bulma zorunluluğu ile ilgili olsa gerektir. Kuşkusuz, kriz ile birlikte, çevrimlerin tekrar bütünleşmesi, finans sektöründeki aşırı rekabetin düzenlenmesi ve reel değerlere dönmesi, kamu kesiminin faiz dışı bütçe fazlası verir hale gelmesi gibi zorunluluklar ortaya çıkmıştır ve IMF’li yılların yeniden yapılandırma süreci bu bileşenler etrafında şekillenmiştir. Burada ele aldığımız çerçeve ise düzenlemelerin dinamiğinden ve yöneliminden çok, doğrudan piyasadaki birikim dinamiğine, yeni şekillenen kârlılık koşullarına ilişkindir.

³³ TÜİK’in verilerine göre 2002-2008 döneminde GSYİH nominal olarak ortalama %22,6 oranında büyümüştür. Ortalamanın üzerinde büyüyen sektörlerin başlıcaları ise %23,8 ile toptan ve perakende ticaret, %29,5 ile inşaat, %24,8 ile gayrimenkul faaliyetleridir (Kaynak: TÜİK, İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Cari Fiyatlarla 1998-2017 GSYİH verileri). İnşaat ve gayrimenkul faaliyetlerinin kârlılığı emek sömürüsü ile birlikte ticari marjla ilişkilidir (arazinin düşük fiyatla alınması, imar izinlerini değiştirerek birim meta için arazi maliyetinin düşürülmesi, çıktının spekülâtif fiyatlandırılması, vb.). İmalat

sanayiinde ilgili dönemdeki nominal büyüme ise %21,1 ile GSYİH'nin altında kalmıştır. Ayrıca %26,5 ile gerçekleşen madencilik faaliyetlerindeki yüksek artışın doğanın metalaştırılmasına ve el koyarak birikimin boyutuna ilişkin göstergelerden biri olduğu da söylenebilir.

³⁴ Piyasa fiyatlarını, metaların değerinden sapabilir hale getiren becerisinin en kârlı ekonomik uğraşlardan biri haline gelmesi, postmodernizmin metafizik değerleriyle de uyumlu bir tablodur. Finansın kendi meta alanını neredeyse sonsuz ölçüde genişleterek, artı-değerden kopuşunda olduğu gibi ticarete de, ilüzyonla fiyatların reel değerden koparılması söz konusudur. Bunun en açık örneği gayrimenkul sektöründeki spekülasyon balon olsa gerektir.

³⁵ İslami burjuvazinin MÜSİAD'da örgütlenen ve AKP döneminde giderek güç kazanacak olan kesimine dair yapılan ve "sermayeyi" Bourdieu'cu bir çerçevede ele alan sosyolojik bir analiz için bkz. Yankaya (2014). AKP'nin yerel yönetimlerde elde ettiği siyaset yapma kapasitesinin, organizasyonel, iktisadi, mali, kültürel, toplumsal boyutlarını ortaya koyan bir çalışma için bkz. Doğan (2016).

³⁶ 2002-2007 döneminde büyük sermayenin toplam varlıklarındaki çarpıcı sıçrama dikkat çekicidir (Öztürk, 2011: 185). Belli başlı holdinglerin dönemler itibarıyla ayrıntılı bir incelemesi için yine aynı çalışmaya bakılabilir.

³⁷ Harvey'in işaret ettiği unsurlardan bazıları şunlardır: Toprağın metalaştırılması; müşterek, kolektif, kamusal mülkiyet biçimlerinin özelleştirilmesi; emek gücünün metalaştırılması; tefecilik, devlet borcu ve kredi sistemleri ile değer transferi (Harvey, 2015: 168). Devalüasyonlar, kemer sıkma programları (faiz oranları ve kredi sistemleri ile) bu tür mekanizmaları kullanır; özelleştirme ise el koyarak birikimin ulaştığı son noktadır (Harvey, 2004: 125, 130).

³⁸ Sorumlu bakanın "Babalar gibi satarız" beyanı, siyasal iktidarın bu devir teslim faaliyetinde herhangi bir meşruiyet arayışında olmadığını özetler niteliktedir. İlgili haber için <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bakin-goron-tekeli-babalar-gibi-satarim-38451544>.

³⁹ Duru (2013), çevre yönetimine ve doğal varlıklara ilişkin AKP'nin 2009'a kadar gerçekleştirdiği Bakanlıkların birleştirilmesi, yereldeki yetkilerin merkeze aktarılması, pek çok önemli yatırım için ÇED zorunluluğunun kaldırılması, çevre suçlarının ertelenmesi, koruma altındaki alanların turizme açılarak metalaştırılması, acele kamulaştırma ile piyasa alanının genişletilmesi, statüsü değiştirilerek orman alanlarının metalaştırılması, 2b alanlarının satışı, meraların petrol faaliyetlerine ve yerleşime açılması, tarım arazilerinin amacı dışında tekelleri burjuvazinin üretim faaliyeti için kullanımı gibi uygulamalara ilişkin kapsamlı bir derleme sunmaktadır.

⁴⁰ Ergin Yıldızoğlu'nun, Osmanlı'dan Cumhuriyetin kuruluşuna ve günümüze, cemaatlerin işleyişine dair ortaya koyduğu ekonomi politik incelemesi açıklayıcıdır. Buna göre, ulemanın Cumhuriyet düşmanlığının kökeni, sınıfsal bir refleks olarak ortaya

çıkılmaktadır. Zira ulema için din bilgisi ve merkezinde yer aldığı tüm simgesel sistem artı değer transferi için kullanabildiği bir sermaye mülkiyetidir ve Cumhuriyet, bu sermayeyi tasfiye ederek bu kesimi artığa el koyma mekanizmalarından mahrum bırakmıştır (Yıldızoğlu, 2015: 31-32). Yıldızoğlu’nu izleyerek, günümüzde neoliberalizmle birlikte yaşananları, bu sermayenin cemaatlara tekrar teslim edilmesi ve sömürü ilişkisinin tekrar tesis edilmesi olarak yorumlamak mümkündür. Bu, radyo-TV kanallarıyla, yurtlarıyla, lojistiğiyle, üretim-ticaret faaliyetleriyle yeni bir meta ve piyasa alanının geliştirilmesi olarak da düşünölebilir.

⁴¹ Bu dinamiğin yarattığı makroekonomik görünüm, bir tarafta ekonominin toplamında aşırı talep genişlemesini, diğer tarafta bazı sektörlerde aşırı arz olgusunu içeren bir dengesizliktir. Türkiye’nin neoliberal kriz dinamiğinin üç açık modeli etrafında ayrıntılı bir incelenmesi için bkz. Karahanoğulları (2018).

⁴² İthalat ve ticaret faaliyetleri, bu dönemde ne ilginçtir ki, devletin de vergi gelirlerinin en önemli kaynağına dönüşmüştür. Bütçede dolaylı vergilerin payı, bu dönemde olağanüstü düzeylere yükselmiştir. Bu olgu, ticaret temelli birikim stratejisinin göstergelerinden biri olarak ve devletin yeni birikim stratejisine adaptasyonu olarak okunabilir.

⁴³ Ticaretin önündeki tüm engeller bu dönemde kaldırılmıştır. Resmi tatillerde dahi kapanmayan ve 365 gün sermaye çevriminin gerçekleştirilebildiği tek alan AVM’dir. Borsalar bile tatil günlerinde işlem yapmamaktadır.

⁴⁴ Teknokratik mantığın geri plana itilmeye başlamasına ilişkin bir örnek olarak, 2010 yılında Mali Kural Kanun Tasarısından siyasal iktidarın ansızın vazgeçmesi verilebilir. Bütçe hedeflerinin belirli bir matematik formölasyonla belirlenmesini öngören bu yasal düzenleme, hükümetlerin bütçe fazlası vermesini teknik ve yasal bir zorunluluk haline getirmekte ve uluslararası finansal piyasalarına borç geri ödemelerinin garanti altında olduğunu göstermeyi hedeflemektedir. Ali Babacan’ın şu yorumu, bu düzenlemenin teknokratik anlamını açık şekilde ortaya koymaktadır: “Türkiye’nin gelecek 10 yıla dönük büyüme, bütçe açığı, borcun GSMH’ye oranı gibi makro dengeleriyle ilgili hedeflerini yasayla ortaya koyacağız. Hem kendimizi, hem de gelecek hükümetleri bağlamış olacağız. Hükümetleri cendereye sokmadan, çocuklarımız, torunlarımız için öngörölebilir bir Türkiye ekonomisi ortamı yaratmaya çalışıyoruz. Ortaya koyacağımız Mali Kural’ı değiştirmeye kimse cesaret edemez”. Kanun tasarısı, TBMM takviminin sıkışık olması gerekçesiyle bir sonraki yasama dönemine ertelenmiş, ardından rafa kaldırılmıştır (Munyar, 2010).

⁴⁵ Özden, Akça ve Bekmen (2017: 192) ortak çalışmalarında 2010’lar itibariyle hegemonik projede önemli bir değişime tanıklık edildiğini ve kapsayıcı hegemonik projeden sınırlı hegemonik projeye geçiş yaşandığını vurgulamaktadır. Buna göre, iktidar bloğu içinde AKP ile ilişkili olanlar ideolojik ve politik olarak güçlenerek pozisyonlarını yeniden kurmakta ve sınıf içi çelişkiler bu dönemde artık özellikle devlet ihalelerinde daha da görünür olmaya başlamaktadır.

⁴⁶ Daha önce kamu kaynaklarına ve doğaya yönelen ‘el koyarak birikim’ stratejisi yeni bir boyut daha kazanmış; fraksiyonlar arasında sermaye mülkiyeti devlet aracılığıyla el değiştirmiştir. Bunun örnekleri 2000-2001 krizi sonrasında TMSF ve bankalar üzerinden gündemdedir. 2010’larda ise, medya sektöründeki tasfiyeler, ‘Fetö ile bağlantılı şirketler’in tasfiyeleri ile süreç derinleştirilmiştir. Ayrıca, ihale yasasının 2003-2014 yılları arasında 170 defa değiştirilmesi ve özellikle 2010 sonrasında ihalelerin sistematik olarak belirli bir sermaye kesimine yönlendirilmesi de, iktidar bloğundaki fraksiyon sayısının daraldığını göstermektedir.

⁴⁷ Konut inşaatı alanındaki temel dönüşümler 2005’lere kadar götürülebilir. Bu tarihte TOKİ 5018 sayılı yasa kapsamında ve dolayısıyla Sayıştay denetiminden çıkarılmış, ayrıca Kamu İhale Kanunu hükümlerinin de dışında bırakılmıştır. 2010 yılında 5996 sayılı yasa ile belediyelere kentsel dönüşüm proje alanlarını ilan etme ve uygulama yetkisi verilmiştir. TOKİ’nin faaliyet sahasını genişletici yönde önemli bir diğer değişiklik de 2011 yılında 644 sayılı KHK ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın kurulması ile gerçekleşmiştir. 2012 yılında ise “‘afet riski altındaki alanlar’ bahanesiyle tüm ülkeyi istisnasız afet riski kapsamına alarak dönüştürecek bir yetkiyi merkezi iktidara veren olağanüstü cretêkar bir yasa” (Oyan, 2012: 145) olarak 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Bir başka eğilim değişikliği ise 2010’ların ortaları itibariyle TOKİ’nin yeni yatırım alanları geliştirebilmek üzere, konut alanındaki yatırımlarını dar-orta ve üst gelir gruplarına doğru yöneltmeye başlaması olacaktır.

⁴⁸ TÜİK’in GSYİH verilerine göre, 2010-2017 döneminde nominal yurtiçi hasıla ortalama %15,3 oranında artmıştır. Bu oranın üstünde bir büyüme performansı gösteren belli başlı sektörler ise %17,6 ile imalat, %21,7 ile inşaat %16,9 ile ticaret olmuştur. İnşaatteki astronomik artışla birlikte gayrimenkul faaliyetlerinde yaratılan katma değerdeki artış %9,9 ile sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Bir faaliyet alanının bir önceki dönem ortalaması, önceki dipnotlarda aktarıldığı üzere %24,8’dir (Kaynak: TÜİK, İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Cari Fiyatlarla 1998-2017 GSYİH verileri). Bu da 2010 sonrasında konut-işyeri gibi metaların ticari marjlarla geliştirilmesinin belli bir sınırına gelindiğinin ancak birikimin temel motorunun doğrudan inşaat faaliyetinin kendisi (özellikle kamu yatırım projeleri) olduğunun bir göstergesi olsa gerektir.

⁴⁹ 2010’ları da önceleyecek biçimde, 5018 sayılı yasa yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra yapılan değişiklik de çarpıcıdır: İlerleyen yıllarda Türkiye’nin yapısal dönüşümünde önemli ekonomik ve siyasi işlevleri olacak olan TOKİ, TRT ve TMSF bütçeleri, 5018 kapsamında ve dolayısıyla Sayıştay denetiminden çıkarılacaktır.

⁵⁰ Bkz. Demirkent (2014); Sevinç (2015); Gözler (2016).

⁵¹ 2010’da Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı kurulmuş, bir sene sonra istihbaratı tekelleştiren bu yapı başbakanlığa bağlanarak, “‘iktidarın polis-istihbarat-yürütme aygıtı eksenlerindeki merkezileşmesi tamamlanmış”, 2010’da HSYK ve Anayasa Mahkemesi üyelerinin belirlenmesi ve işleyişinde yürütmenin kontrolü artırılmış, 2014’te Adalet

Bakanına HSYK Teftiş Kurulu Başkanı'nı atama yetkisi verilmiş, 2014'te sulh ceza mahkemelerinin yerini sulh ceza hakimleri almış, yine aynı yıl TİB'e önleyici güvenlik kapsamında internet erişimini engelleme yetkisi verilmiş, MİT başbakanın kontrolüne alınmıştır (Oğuz, 2016: 96-100). Sürecin bir diğer kritik ayağı, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nda yapılan değişikliklerle kolluğa tanınan geniş yetkiler, terör suçunun kapsamının genişletilmesi, daha genel olarak denetleme ve gözetim aygıtlarının da derinleştirilmesi yoluyla "güvenlik aygıtının yeniden yapılandırılması"dır (bkz. Bedirhanoğlu, 2013). 2015 yılına gelindiğinde, İç Güvenlik Paketi ile polisin istihbarat işlevi biraz daha genişletilmiş ve tanınan önleyici gözaltı yetkisi ile polis, savcının görevleriyle donatılmış; İl İdaresi Kanunu ile vali ve kaymakamlara, savcılara ait olan suç soruşturma yetkisi verilmiştir (Oğuz, 2016: 102). 2016 yılındaki darbe girişiminin ardından ilan edilen olağanüstü hal sonrasında ise devletin yeniden düzenlenmesinden kış lastiklerinin kullanım zorunluluğuna kadar pek çok konuda kararnameler ile yönetim dönemi başlamış; yüzbenden fazla kamu personeli yargı kararı aranmaksızın ihraç edilmiştir. Yürütme erkinin yargı organının işlevini üstlenişine ek olarak, belediyelere "kayyum atama" uygulaması idarenin doğrudan seçim hakkına müdahalesine (Berksoy, 2017: 16) ve öte yandan OHAL'in Cumhurbaşkanının sözleriyle "grev tehdidi olan yere müdahale için" kullanılması, emeğin anayasal haklarına karşı doğrudan müdahalesine dönüşmüştür (Yıldırım, 2017b). OHAL öncesinde de başvuru grev erteleme, OHAL sonrasında fiili bir yasağa dönüşmüştür (Bozkurt-Güven, 2018: 232).

⁵² Güncel durumu "süreklileşmiş bir olağanüstü hal rejimi" olarak değerlendiren ve iktidarın seçimler üzerindeki kontrol gücünün artması dolayısıyla rejimin formel niteliği ile fiili olan arasındaki açının derinleştiğine işaret eden bir analiz için bkz. Yaşlı (2018).

⁵³ Poulantzacı çerçevede bir istisnai devlet biçimi olan faşizmin tanımlayıcı niteliklerini, sermaye fraksiyonları arasındaki ilişkiden ideolojik atmosfere, lider kültüründen şiddetin olağanlaşmasına uzanan çeşitli unsurlarıyla birlikte tespit eden çalışmalar için bkz. Oğuz (2016); Berksoy (2017); Yıldırım (2017a ve 2017b). İstisnai devlet biçimine geçişi tespit ederken "rejim güvenliği" kavramını öneren bir çalışma için bkz. Kaygusuz (2018).

Kaynakça

Agtaş Ö (2012). Ceza Yasasının Gölgesinde Siyaset. *SBF Dergisi*, 67 (4), 1-23.

Arendt H (2011). *Totalitarizmin Kaynakları: Emperyalizm*. Çev. B S Şener, İstanbul: İletişim.

Altıparmak K Aytaç A M Karahaoğulları O Hançer T Aydın D (AÜ SBF İnsan Hakları Merkezi) (2007). Polis Vazife ve Salahiyet Kanununda Değişiklik: Durdurma- Kimlik Sorma - Arama - Parmak İzi Alınması. *Hukuk ve Adalet*, 11, 117-140.

Ataay F (2007). Neoliberalizm, Kamu Reformu ve Demokrasi. İçinde: Ş Aksoy ve Y Üstüner (der) *Kamu Yönetimi: Kuram ve Uygulama*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 330-342.

Karahanoğulları Y ve Türk D (2018). Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye. *Mülkiye Dergisi*, 42(3), 403-448.

Ataay F (2015). Neoliberal Reformlar, Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Kamu Hizmetlerinde Dönüşüm. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 30, 20-39.

Bağımsız Sosyal Bilimciler (2006). *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset*. İstanbul: Yordam.

Bakin Görün Tekel'i Babalar Gibi Satarım. *Hürriyet Gazetesi*, 13.04.2003, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bakin-gorun-tekeli-babalar-gibi-satarim-38451544>. Son Erişim Tarihi, 01/06/2017.

Bali R (2002). *Tarz-ı Hayattan Life Style'a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar*. İstanbul: İletişim.

Barolar Birliği (2017). Anayasa Değişikliği Teklifi'nin Karşılaştırmalı ve Açıklamalı Metni, http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx. Son Erişim Tarihi, 01/02/2018.

Boratav K (2005). *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. Ankara: İmge.

Bedirhanoglu P (2013). Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü. İçinde: İ Uzel ve B Duru (der.) *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*, Ankara: Phoenix, 40-65.

Bedirhanoglu P ve Yalman G L (2010). State, Class and the Discourse: Reflections on the Neoliberal Transformation in Turkey. İçinde: A Saad-Filho ve G L Yalman (der.) *Economic Transitions to Neoliberalism in Middle-Income Countries: Policy Dilemmas, Economic Crises, Forms of Resistance*, Londra: Routledge, 107-127.

Bedirhanoglu P, Dölek Ç ve Hülagu F (2016). Eleştirel Güvenlik Çalışmalarının Marksist Eleştirisine Katkı: Devlet, Zor ve Sınıf Mücadelesi Bağlamında 'Güvenliği' Yeniden Düşünmek. *Praksis*, 40, 9-40.

Berksoy B (2010). The Police Organization in Turkey in the post-1980 Period and the Re-Construction of the Social Formation. İçinde: L Khalili ve J Schwedler (der.) *Policing and Prisons in the Middle East: Formations of Coercion*, Londra: Hurst & Company, 137-155.

Berksoy B (2017). 2010'larda Türkiye'de "Güvenlik Devleti", "Olağanüstü Devlet" Biçimine Evrilirken. *Birikim*, 335, 11-26.

Bodemann M (1981). Review: State, Power, Socialism by Nicos Poulantzas. *The Canadian Journal of Sociology*, 6 (2), 185-194.

Bozkurt-Güven S (2018). Labour and Authoritarian Neoliberalism: Changes and Continuities Under the AKP Governments in Turkey. *South European Society and Politics*, 23 (2), 219-238.

Boukalas C (2008). Counterterrorism Legislation and the US State Form: Authoritarian Statism, phase 3. *Radical Philosophy*, (151), 31-41.

Boukalas C (2014). No Exceptions: Authoritarian Statism: Agamben, Poulantzas and Homeland Security. *Critical Studies on Terrorism*, 7 (1), 112-130.

Bruff I (2014). The Rise of Authoritarian Neoliberalism. *Rethinking Marxism*, 26 (1), 113-129.

Clarke S (1991). Marxism, Sociology and Poulantzas's Theory of the State. İçinde: S Clarke (der.) *The State Debate*, New York: St. Martin's Press, 62-96.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000 (2003). İstanbul: YKY.

Demir G ve Öztogay D A (2017). İstisnai Devlet Biçimi ve Polis: 12 Eylül Döneminde İç Güvenlik Aygıtının Yeniden Yapılandırılması. *Amme İdaresi Dergisi*, 50 (1), 85-116.

Demirkent D (2014). Liberallerin Dinmeyen Özlemi: Anti-Ceberrut, Anti-Derin, Anti-Paralel Devlet ya da Sadece Devlet. *Ayrıntı Dergisi*, 4, 18-21.

Doğan S (2016). *Mahalledeki AKP: Parti İşleyişi, Taban Mobilizasyonu ve Siyasal Yabancılaşma*. İstanbul: İletişim.

Duru B (2013). Modern Muhafazakarlık ve Liberal Politikalar Arasında Doğal Varlıklar: AKP'nin Çevre Politikalarına Bir Bakış. İçinde: İ Uzgel ve B Duru (der), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*, Ankara: Phoenix, 782-800.

Ekzen N (2009). *Türkiye Kısa İktisat Tarihi: İliştirilmiş Ekonomi, IMF-Dünya Bankası Düzeninde 62 Yıl*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Essex J (2007). Getting What You Pay For: Authoritarian Statism and the Geographies of US Trade Liberalization Strategies. *Studies in Political Economy*, 80, 75-103.

Güveloğlu N (2004). Demokrasinin Neoliberal Dönemde Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerindeki Etkileri. *Praksis*, 12, 11-36.

Gözler K (2016). 1982 Anayasası Hala Yürürlükte mi? Anayasasızlaştırma Üzerine Bir Deneme. <http://www.anayasa.gen.tr/anayasasizlastirma-kisa.htm>. Son erişim tarihi, 01/06/2018.

Hall S (1980). Nicos Poulantzas: State, Power, Socialism. *New Left Review*, 119, 60-69.

Hall S (1985). Authoritarian Populism: A Reply to Jessop et al. *New Left Review*, 151, 115-124.

Harvey D (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. Çev. A Onacak, İstanbul: Sel Yayınları.

Holloway J ve Picciotto S (1978). Introduction: Towards a Materialist Theory of the State. İçinde: J Holloway ve S Picciotto (der) *State and Capital: A Marxist Debate*, London: Edward Arnold Publishers, 1-31.

Jayasuriya K (2018). Authoritarian Statism and the New Right in Asia's Conservative Democracies. *Journal of Contemporary Asia*, 48 (4), 584-604.

Jessop B (2005). Birikim Stratejileri, Devlet Biçimleri ve Hegemonik Projeler. İçinde: B Yarar ve A Özkazanç (der) *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, İstanbul: İletişim.

Jessop B (2014). Poulantzas's State Power Socialism as a Modern Classic. <https://bobjessop.wordpress.com/2014/03/27/poulantzas-state-power-socialism-as-a-modern-classic/>. Son Erişim Tarihi, 01/07/2018.

Karadağ R (2010). Neoliberal Restructuring in Turkey: From State to Oligarchic Capitalism. *MPLFG Discussion Paper no: 10/7*.

Karahanogulları Y (2018). "2001-2008 ABD" ve "2009 Sonrası Türkiye" Ekonomileri: Üç Açık Konjonktürü ve Sürdürülebilirlik Sorunu. *Mülkiye Dergisi*, 42 (2), 261-292.

Kaygusuz Ö (2018). Authoritarian Neoliberalism and Regime Security in Turkey: Moving to an 'Exceptional State' under AKP. *South European Society and Politics*, 23 (2), 281-302.

Mercan B A ve Denizhan E (yayınlanacak çalışma). Sovereign Police in Turkey: Criminalized Enemies, Militarized Police and Discretionary Use of Force. İçinde: K Klara ve V Nagy (der.) *New Perspectives in Post Transitional Policing Studies*. Bristol: Policy Press.

Munyar V (2010). Mali Kural Ertelendi, Babacan Çok Bozuldu, *Hürriyet Gazetesi*, 17 Temmuz 2010, http://www.hurriyet.com.tr/mali-kural-ertelendi-babacan-cok-bozuldu-15340011_Son Erişim Tarihi, 01/06/2017.

Oğuz O (2012). Kamu Yönetiminin ve Mülkiyet İlişkilerinin Dönüştürülmesi. *Mülkiye Dergisi*, 36 (3), 133-153.

Oyan O ve Aydın A R (1991). *Türkiye'de Maliye ve Fon Politikaları: Alternatif Yönelişler*. Ankara: Adım Yayıncılık.

Oğuz Ş (2009). The Response of the Turkish State to the 2008 Crisis: A Further Step towards Neoliberal Authoritarian Statism. [http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/IIPPE_3rd_International_Workshop_in_Political_Economy_\(sunus_metni\)](http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/IIPPE_3rd_International_Workshop_in_Political_Economy_(sunus_metni)), 14-15 Eylül 2009, Ankara. Son erişim tarihi, 01/07/2018.

Oğuz Ş (2012). Türkiye'de Kapitalizmin Küreselleşmesi ve Neoliberal Otoriter Devletin İnşası. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 12 (45-46), 2-15.

Oğuz Ş (2016). Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi. İçinde: T Tören ve M Kutun (der.) *Yeni Türkiye'de Kapitalizm, Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: SAV, 81-127.

Öniş Z (2004). Turgut Özal and his Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective. *Middle Eastern Studies*, 40 (4): 113-134.

Özden B A, Akça İ ve Bekmen A (2017). Antinomies of Authoritarian Neoliberalism in Turkey: The Justice and Development Party Era. İçinde: C B Tansel (der), *States of Discipline: Authoritarian Neoliberalism and the Contested Reproduction of Capitalist Order*, Londra: Rowman & Littlefield Int, 189-210.

Öztürk Ö (2011). *Türkiye’de Büyük Sermaye Grupları: Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi*. İkinci Basım, İstanbul: SAV.

Polanyi K (2001). *The Great Transformation*. Boston: Bacon Press.

Poulantzas N ([1968] 1975). *Political Power and Social Classes*. London: NLB.

Poulantzas N ([1976] 2008). The Political Crisis and the Crisis of the State. İçinde: J Martin (der) *The Poulantzas Reader: Marxism, Law and the State*, Londra: Verso, 294-320.

Poulantzas N ([1978] 2014). *State, Power, Socialism*. Londra: Verso & NLB.

Sandbeck S ve Schneider E (2014). From the Sovereign Debt Crisis to Authoritarian Statism: Contradictions of the European State Project. *New Political Economy*, 19 (6), 847-871.

Savran S (2004). 20. Yüzyılın Politik Mirası. İçinde: S Savran ve N Balkan (der), *Sürekli Kriz Politikaları I*, İstanbul: Metis, 13-43.

Sayarı S (1992). Politics and Economic Policy-Making in Turkey, 1980-1988. İçinde: T F Nas ve M Odekon (der), *Economics and Politics of Turkish Liberalization*, Associated University Press, 26-43.

Sevinç M (2015). İnsan ve toplum, kendi eder kendi bulur... <http://www.diken.com.tr/insan-ve-toplum-kendi-eder-kendi-bulur>. Son Erişim Tarihi, 01/06/2018.

Szombati K (2017). From Authoritarian Populism to Authoritarian Statism in Hungary: A Model for Ruling the Semi Periphery. <https://www.researchgate.net/publication/321491926>. *16th Annual Meeting of the American Anthropological Association Meetings* (sunuş metni), 29 Kasım-3 Aralık 2017, Washington DC. Son Erişim Tarihi, 25/06/2018.

Tanör B (2014). Siyasal Tarih (1980-1995). İçinde: S Akşin (der), *Türkiye Tarihi: Bugünkü Türkiye 1980-2003*, Cem Tarih, 27-161.

Tansel C B (2017). Authoritarian Neoliberalism: Towards a New Research Agenda. İçinde: C B Tansel (der), *States of Discipline: Authoritarian Neoliberalism and the Contested Reproduction of Capitalist Order*, Londra: Rowman & Littlefield Int., 1-28.

- Tansel C B (2018). Authoritarian Neoliberalism and Democratic Backsliding in Turkey: Beyond the Narratives of Progress. *South European Society and Politics*, 23 (2), 197-217.
- Timur T (1996). İktisadı Kalkınma Siyasal Rejimler, Demokrasi Krizi. *Marksizm ve Gelecek*, Kış, 21-55.
- Yankaya D (2014). *Yeni İslamcı Burjuvazi: Türk Modeli*. Çev. M I Durmaz, İstanbul: İletişim.
- Yaşlı F (2018). 16 Nisan'dan 24 Haziran'a Yeni Rejim. *Birgün Gazetesi*, 22.07.2018.
- Yıldırım K (2017a). Olağanüstü Devletin 'Anayasa'sı İlan Edilirken Sınıf Siyaseti. https://www.academia.edu/34459033/Olağanüstü_Devletin_Anayasa_sı_Ilan_Edilirken_Sınıf_Siyaseti. Son Erişim Tarihi, 01/06/2017.
- Yıldırım K (2017b). Türkiye'de Olağanüstü Halin Kapitalist Karakteri Üzerine. https://www.academia.edu/33905513/Türkiyede_Olağanüstü_Halin_Kapitalist_Karakterii_Uzerine. Son Erişim Tarihi, 01/06/2017.
- Yıldırım E (2018). 1990'lardan 2000'lere Rusya'da Devletin Dönüşümünün Ekonomi-Politiği: Bir Neo-Otoriter Düzenleyici Devlet Modeline Doğru. *Fiscaeconomia*, Special Issue (1), 103-140.
- Yıldızoğlu E (2015). *AKP: Siyasal İslam ve Restorasyon*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Zürcher E J (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Y S Gönen, İstanbul: İletişim.